

## ADEN'İN İŞGALİ VE İŞGALDEN SONRA OSMANLI DEVLETİ'NİN KIZILDENİZ'DE ALDIĞI TEDBİRLER

Durmuş Akalın\*

### Özet

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti hem içerideki siyasi, sosyal ve askeri zorluklarla hem de dışarıdan Osmanlı topraklarına yönelen tehditler ve nüfuz rekabetiyle uğraşmak durumunda kalmıştır. Bu dönemde devletin birçok yeri gibi güney toprakları da sorunların görüldüğü yerlerdendir. Osmanlı Devleti, gerilemeye rağmen Arap Yarımadası ve Kızıldeniz üzerinde her ne kadar otoritesini muhafaza etmek için gayret göstermişse de bu kimi zaman mümkün olamamıştır. Hindistan'a yerleşen İngilizler, zamanla Hint Okyanusu ve Aden Körfezi'nde bir nüfuz sahası kurmuşlardır. Bu nüfuz sahası bir süre sonra Osmanlı topraklarına doğru ilerlemiştir. Bugünkü Somali ve Kızıldeniz'in Afrika girişindeki sahiller ile Yemen'in Kızıldeniz'deki sahillerinde İngiliz güçleri ile rekabetin yaşandığı ilk yerler olmuştur. Osmanlı Devleti tüm zorluklarına rağmen İngilizlere ve diğer Avrupa güçlerine karşı siyasi ve diplomatik bir karşı duruş sergilemeye çalışmıştır. Bu araştırma ile Aden'in İngilizler tarafından işgali ve sonrasında, Kızıldeniz sahillerindeki Osmanlı otoritesinin gerileme süreci, Kızıldeniz sahillerinin nasıl önem kazandığı ve Avrupalı güçlerin nüfuz alanları kurma girişimlerine karşı Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi mücadelesi ele alınmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *Osmanlı Devleti, İngiltere, Aden, Kızıldeniz, Babü'l Mendeb.*

### Abstract

#### **The Occupation of Aden and Some Measures taken by the Ottoman Empire in the Red Sea after Its Occupation**

The 19<sup>th</sup> century was one of the toughest eras for the Ottoman State, when the state not only faced political, social and military difficulties internally but also dealt with external threats toward Ottoman lands and a demographic rivalry. In this era, like most places in the empire, the southern lands were among the places where problems emerged. Though in decline, the Ottoman State tried to preserve the Arabian Peninsula and the Red Sea; however, this effort often did not bear fruit. The English who had settled in India over the course of time established an influence area over the Indian Ocean and the Aden Gulf. After a while this influence area extended toward Ottoman lands. Modern day Somalia and the shores of the Red Sea in the entrance of Africa and Yemen formed areas where the rivalry first occurred with the English in the south. Against all odds, the Ottoman State tried to maintain a political and diplomatic stance against the English, French and other European powers. This study treats the decline of Ottoman authority on the shores of the Red Sea following the British occupation of Aden. It also aims to determine how the shores of the Red Sea gained importance and to demonstrate the Ottoman State's struggle, in military and political terms, against the European powers' efforts to establish influence areas.

**Key Words:** *The Ottoman State, England, Aden, The Red Sea, Bab-el-Mendeb.*

---

\* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Denizli. dakalin@pau.edu.tr

## **Giriş**

Aden, Güney Arabistan'da bir sahil şehridir. Kendi ismiyle adlandırılan Aden Yarımadası'nın kuzey doğusunda yer alır. Şehrin önemi, çok eskiden beri burada gelişmiş olan deniz ticaretinden ileri gelir. Şimdiki limanı kuvvetlice tahkim edilmiş olan asıl şehirden biraz uzaktadır.<sup>1</sup> Bölgede çeşitli ırklara mensup halklar yaşamaktadır. Nüfusu, çoğunluğu Arap olmak üzere Hintli, Afrikalı (Somalili) ve Avrupalılardan teşekkül etmektedir. Tarihi M.Ö. 4.000 yıllarına kadar uzanan Aden'in Şeddad b. Âd tarafından kurulduğu rivayet edilir. Şehir, Hindistan'dan gelen deniz ticaret yolunun Asya tarafındaki son durağı olması bakımından daha Firavunlar devrinde önem kazanmış<sup>2</sup>, İslamiyet'le birlikte Aden ve Maskat limanları, Güney Asya'dan gelen hacı ve tüccarların kullandıkları önemli merkezler olmuşlardır.<sup>3</sup> Arap Yarımadası ve Afrika arasında bulunan Kızıldeniz'e ise, Hint Okyanusu'nun Aden Körfezi'nden, Perim Adası ile doğuda dar ve batıda geniş olmak üzere iki kısma ayrılmış olan 27 km. genişliğindeki Babü'l Mendeb Boğazı ile geçilir. Uzun bir hat şeklinde olan Kızıldeniz'in güney kısmı nispeten daha geniş olup kuzeye doğru oldukça darlaşır. Kızıldeniz'in uzunluğu Süveyş Körfezi'nin kuzey ucu ile Babü'l Mendeb arasında 2.250 km.'dir. Ortalama derinliği 488 m. olan Kızıldeniz'in en derin noktası Sevakin ile Cidde arasındadır.<sup>4</sup>

Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusu'na açılmasında asıl faktör, Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesidir. Mısır'ın ele geçirilmesi, Osmanlı Devleti'ne yeni yollar açmış, karadan Nubya, Habeşistan, Zengibar gibi ülkelerle, denizden ise Aden ve Hindistan ile doğrudan doğruya temasa geçilmiştir<sup>5</sup>. Osmanlıları Yemen'i almaya zorlayan ilk neden, Portekizlilerin Kızıldeniz'deki adalara, Arap Yarımadası kıyıları ve Hindistan'a saldırmasıydı. Osmanlılar bu saldırıları durdurmak istiyordu.<sup>6</sup> Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından baharatın kaynağına ulaşım eski yolları kesen ve ticareti uzak denizlere yönelten Portekizlilere karşı mücadeleye girildi. Böylece 1525'te Süveyş'te Mısır kaptanlığı kuruldu ve inşa edilecek donanma ile Kızıldeniz'in kontrolü düşünüldü. Buradaki 19 gemilik donanma, Selman Reis idaresinde Yemen'e gönderildi.<sup>7</sup> Böylece Yemen üzerinde Osmanlı etkisi görülmeye başlandı. Selman Reis, Süveyş'te Memluk donanmasının oluşumunda çalışmış, kaptan olmuştur. Serdar durumundaki Hüseyin Bey ile Cidde ve Kızıldeniz'de stratejik

---

<sup>1</sup> Darkot 1997, s.135.

<sup>2</sup> Bilge 1989, s.367.

<sup>3</sup> Güner 2013, s.25.

<sup>4</sup> Darkot 1997, s.135.

<sup>5</sup> Orhonlu, 1996, s.2.

<sup>6</sup> Sırma 2008, s.47.

<sup>7</sup> Emecen 2002, s.514; Orhonlu 1996, s.14.; Uzunçarşılı 1988, s.400; Gencer 2001, s.14.

bir konumu bulunan Kamaran Adası'na kaleler yaptırıp tahkim etmiştir. Aynı zamanda Zebid fethedilmiş, 22 kadirga ve iki parçalık bir donanma ile Aden kuşatılmış<sup>8</sup> ancak alınamamıştır.

### **1. Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti ve Aden**

Osmanlı Devleti, Aden'e 1538'de Hadım Süleyman Paşa ile geldi. Hint seferlerine memur olan Hadım Süleyman Paşa, o sırada şehre hâkim olan Amir b. Davud'un elinden Aden'i aldı.<sup>9</sup> Amir b. Davud ile beş altı nefer, Aden'in alınmasından sonra tutuklandı ve suçlu bulunarak geminin direklerine asılarak idam edildiler<sup>10</sup>. Aden'in alınmasından sonra buradaki kaleye 800 kadar Osmanlı askeri bırakıldı.<sup>11</sup> Süleyman Paşa, Hindistan'ın batısındaki Portekizliler ile mücadelesini Aden ve doğusundaki limandan yürüttü. Paşa, Aden'den sonra Moha'ya gitti ve ardından Sana'yı ele geçirerek bütün Yemen'i Osmanlı idaresi altına soktu.<sup>12</sup>

Mustafa Bilge, Aden'in ele geçirilişinin Süleyman Paşa komutasındaki 76 parça gemiden müteşekkil bir orduyla 3 Ağustos 1538'de alındığını,<sup>13</sup> Ahmet Raşit ise bu işin 70 kıta kadirga ve otuz pâre (Barça) tabir olunan gemiyle yapıldığını söyler<sup>14</sup>. Nikolay İvanov da seferde 7.000 yeniçeri ile 20.000 kişinin yer aldığını zikreder.<sup>15</sup> Hulusi Yavuz ise 76 parçadan oluşan Süveyş donanması ile 7.000'i yeniçeri olmak üzere 20.000 asker ile Süveyş'ten hareket edildiğini yazar.<sup>16</sup>

Aden'in alınmasından sonra Süleyman Paşa Hindistan sahillerine ulaştı<sup>17</sup>. Bu sırada Venedik, Osmanlıların Suriye ve Mısır'ı ele geçişi ve Kızıldeniz'e bir donanma indirişini, Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki baskılarını önleyecek diye olumlu karşılıyordu<sup>18</sup>. Hindistan için çıkılan bir sefer yolunda Aden gibi önemli bir ticaret kenti ve bir o kadar da stratejik konuma sahip bulunan bir yerin ele geçirilmesi, Osmanlılar açısından önemliydi. Anılan tarihten itibaren Hint Okyanusu'ndaki faaliyetlerin bir gözlem merkezi oldu.<sup>19</sup> Ardından Aden'de kuzey-batı kesiminde 8 millik kırmızı tuğla ve taşla yapılan

<sup>8</sup> Özbaran 2013, s.44-45; Orhonlu 1996, s.13.

<sup>9</sup> Darkot 1997, s.136; Özbaran 2013, s.147; Orhonlu 1996, s.17.

<sup>10</sup> Ahmet Raşit Paşa 2013, s.40; Yavuz 2003, s.LXXXV.

<sup>11</sup> Özbaran 2013, s.83.

<sup>12</sup> Kour 1981, s.2.

<sup>13</sup> Bilge 1989, s.367.

<sup>14</sup> Ahmet Raşit Paşa 2013, s.39.

<sup>15</sup> Ivanov 2013, s.115.

<sup>16</sup> Yavuz 2003, s.LXXXV.

<sup>17</sup> Emecen 2002, s.514.

<sup>18</sup> Goffman 2004, s.194.

<sup>19</sup> Özbaran 2013, s.147.

bir duvar inşa ettirdi<sup>20</sup>. 1540 yılında Portekizliler Süveys'e doğru bir saldırıda bulundularsa da burada tutunamayıp geri dönmek zorunda kaldılar. Aden'de ayaklanmalar çıktı ve halk Portekizlileri çağırdı ve Aden şehri üzerindeki Portekiz etkisi 1551'e kadar devam etti. Fakat 1551'de Peri Paşa komutasındaki bir Osmanlı filosu şehri tekrar geri aldı. Ele geçirilmesinin ardından Aden, Yemen Zeydileri'nin saldırısına uğrayarak, 1568'de yeniden fethedilmek durumunda kalındı.

Ancak bir süre sonra yine Yemen'de karışıklıklar başladı. İsyan 1595'te Yemen'in yeni imamı olan El Kasım ibn Muhammed zamanında başladı. El Kasım, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etti. İsyan aynı zamanda Sünni Osmanlılara karşı başlatılmış Şii karakterde bir isyandı ve El Kasım'ın 1620'de ölümünden sonra oğlu Muhammed mücadeleyi devam ettirdi. İçinde bulunulan sıkıntılar ve zorluklardan dolayı IV. Murad da Yemen'den çekildi. 1630 yılına doğru ise Aden'de Osmanlı hâkimiyeti sona erdi. XVIII. yüzyıl başlarına kadar hâkimiyet Zeydilerin elinde kaldı. Ardından Lahec Sultanlarının eline geçti. Osmanlı Devleti'nin çekilmesinden sonra Güney Yemen bağımsız bir görüntü arz etmeye başladı. İmamlar doğrudan Yemen'i kontrol edemez duruma geldiler. Ayrıca Yemen tabiri zamanla sadece ülkenin iç kısımları için bir anlam ifade etmeye başladı. Aden de dâhil olmak üzere güneyde daha çok kabileler etkili olmaya başladılar. Bunlar birbirlerine karşı isyan ediyorlardı ve bağımsızdılar. Kullandıkları birçok unvan olmakla birlikte en çok *Sultan* ifadesini tercih ettiler<sup>21</sup>.

Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika üzerindeki hâkimiyet merkezi ise önce Kızıldeniz'deki Sevakin Adası üzerindeydi. Ardından sahildeki Musavva'ya götürüldü ve Habeş Eyaleti buradan idare edildi. Hadiselerin gelişimi ise Özdemir Paşa'nın etkisiyle oldu. 1554 yılında Özdemir Paşa İstanbul ve Mısır'dan topladığı yaklaşık 10.000 kişilik bir kuvvetle Kızıldeniz'deki Sevakin Adası ve batı sahilindeki Musavva Limanı'na gitti. Buraları Osmanlı Devleti adına ele geçirildikten sonra 5 Temmuz 1555 (15 Şaban 962) tarihinde Habeş Beylerbeyliği Sevakin'de kuruldu ve Abdülvehhab isimli zabıt buraya kadı olarak tayin edildi. Bu ilk hâkimiyetin ardından bölge bazen Yemen bazen de Hicaz Vilayetlerine bağlı kaldığı gibi doğrudan Habeş Eyaleti ve Beylerbeyliği adıyla Osmanlı idari yapısındaki yerini aldı.<sup>22</sup>

Aden'de ve çevresinde birçok kabile yaşıyordu. Bunlar kendi aralarında rekabet içindeydiler. Kimi zaman üstün olan bir kabile diğerleri üzerinde otorite kuruyordu. Aden'de bu rekabet devam ederken Lahec kabilesi içinde yaşamakta

---

<sup>20</sup> Waterfield 1968, s.26.

<sup>21</sup> Kour 1981, s.2-3; Darkot 1997, s.136; Ivanov 2013, s.115; Kurşun 1992, s.17.

<sup>22</sup> Kavas 2001, s.446, 448.

olan Abdali kabilesi reisi Fadl ibn Ali, bağımsızlık ve Aden'i elde etmek için isyan etti. Bu amaçla Aşağı Yafilerin Sultan'ı olan Seyf ibn Kahtan'ın desteğini aradı. Vereceği destekten dolayı da Aden Limanı'nın gelirlerinin yarısını ona teklif etti. Seyf de bunu kabul etti. 1728'de Fadl ibn Ali, bağımsızlığını ilan etti ve Yafilerle ortaklaşa Aden'i ele geçirdiler. Fakat altı ay sonra Fadl, Yafileri şehirden sürdü ve Aden'e tek başına hâkim olup Aden'de bir sultanlık kurdu.<sup>23</sup>

İngiltere, Napolyon'un Mısır'a girmesi ile Hint denizinden Kızıldeniz aracılığı ile yapılan ticareti ve ulaşımı güvence altına almak için 1799'da Perim Adası'nı ele geçirdi. Perim Adası birliklerin orada kalmasına uygun olmayınca da İngiliz birliklerini adadan çektiler. Ayrıca İngiltere ve Fransa arasındaki rekabette Lahec sultanının tarafsızlığını belirtmesinde İngilizlerin çekilmesi de etkili oldu.<sup>24</sup> Hindistan'a yerleşmiş olan İngilizler, daha evvelden Aden'in ehemmiyetini takdir etmişler ve 1802'de Lahec Sultanı ile bir ticaret ve dostluk anlaşması imzalamışlardı.<sup>25</sup>

İngilizlerin Aden'le ilgilenmesi ve Kızıldeniz'e doğru her geçen gün sokulmaları bölgede bazı sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan biri de Moha'da oturmakta olan İngiliz konsolosu ile Yemen İmamı arasındaki meseledir. 12 Ocak 1821'de Yemen İmamı Moha'da oturmakta olan İngiliz konsolosunu takdir etmiş ve konsolos kederden ölmüştür. Bunun üzerine Hindistan'dan Moha'ya yeni bir konsolos gönderilmesi uygun görülmüş ve bir konsolos ile bir kaptan Moha'ya gönderilmiştir. Ancak Yemen İmamı yeni gelen konsolosu kabul etmemiş ve kovmuştur. Bunun üzerine İngilizler Moha'ya birtakım gemiler ve asker göndermişlerdir. Bu gelişmeler üzerine Mekke Muhafızı Ahmed Paşa, Yemen'e Hicaz'dan yirmi beş bin kadar urban askeri tertip edip ve Ebu Ariş taraflarına birkaç sergerde dahi tayin ettiğini bildirmiştir. Bir süre sonra da mesele hakkında nasıl bir yol izleneceği ile ilgili Osmanlı başkentinden görüş almıştır. Daha sonra gönderilen haberlerde Mekke Muhafızı'nın sadece bu tedbirlerle yetinmeyip kendisinin de bölgeye yakın bir yere doğru hareket ettiği ve Moha'ya Zekeriya namında bir adam gönderdiği öğrenilmiştir. Yine bölgeye İngiliz gemilerinin geldiği haber verilmiştir. Bu gelişmeler ışığında Osmanlı Devleti ise Moha'nın üç yüz seneden beri Devlet-i Aliyye himayesinde olduğunu ve İngiltere'nin denizden asker göndermekle arada soğukluğa sebebiyet vereceğini Mısır'daki İngiliz konsolosuna bildirmiştir. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ise bu durum karşısında Moha'ya alelaide bir konsolos tayini meselesiyle bu durumun hallolacağı kanaatindedir. Ayrıca İngiltere'nin Moha'ya asker çıkarabileceği ve böyle bir durum

<sup>23</sup> Kour 1981, s. 3; Bujra 1970, s. 189.

<sup>24</sup> Robbins 1939, s. 701.

<sup>25</sup> Darkot 1997, s. 136.

karşısında müdafaada bulunulmasına dair haber verilmiştir (Bk. Ek1).<sup>26</sup>

16 Mart 1821'de Mehmed Ali Paşa, Yemen İmamı'nın İngiliz konsolosunu kovmasından sonra ortaya çıkan hadisede Yemen'in kilidi mesabesinde olan Moha'ya İngilizlerin asker çıkarmak niyetinde olduğunu haber vermiştir (Bk. Ek2). Bu hususta Mekke Muhafızı Ahmed Paşa'nın durumla ilgilendiği ve yirmi beş bin urban ve dört sergerde topladığı eğer İngilizler Moha'yı zapt etmek isterlerse ne gibi hareket edilmesi gerektiğini İstanbul'a sormuştur. Bunun yanında Mehmed Ali Paşa, Kahire'deki İngiliz elçisine durumu sorduğunu ancak onun ifadesine göre İngilizlerin Moha'yı işgal etmek niyetinde olmadıklarını bildirmiştir. Fakat Mehmed Ali Paşa, İngilizlere güvenilemeyeceğini ve böyle bir duruma karşı hazırlıklı olunması konusunda uyanık olmayı tavsiye etmektedir. Ancak İngilizlere karşı hasmane bir tutuma girilmemesi, fakat bunun yanında da hazırlıklı olunmasını tembih etmektedir. Üstelik Mehmed Ali Paşa Mısır'daki İngiliz elçisine eğer İngilizlerin Moha'yı zapt etmek gibi bir fiilleri olursa kendisinin İngilizler ile kavgaya gireceğini söylemiştir. Bu haberi Moha'ya çıkmaya niyetlenen gemi kaptanına da bildirmiştir. Ancak kaptandan gelen haberde Moha ahalisi ile anlaşıldığı haber verilmiştir. Mehmed Ali Paşa sadece bu bilgi ile yetinmemiş ve hem Ahmed Paşa'dan hem de Moha tüccarlarından Sefanzade Abdülkadir tarafından kendisine mektuplar gönderilmiş ve mektuplarda İngiltere ile Moha ahalisinin anlaşmasını haber almıştır. Mehmed Ali Paşa bu taraflarla ilgili herhangi bir gelişme olur ise yine bunu İstanbul'a bildireceğini de haber vermektedir.<sup>27</sup> Hint kumandanında Kahire'deki Savlet adlı İngiliz başkonsolosuna gelen mektupta, İngiliz konsolosuna kötü davranıldığını, bu yüzden gemi ve asker gönderilerek karşılık verilmek zorunda kalındığını söylemektedir. Eğer böyle yapılmaz ise ileride daha kötü davranışlar olabileceğini ve bu yüzden tedbir alındığını söylemektedir. Üstelik Mehmed Ali Paşa hakkında hüsnü zan sahibi olduklarını ve işgal gibi olumsuz bir halden şüphe dahi edilmemesini bildirmektedir.<sup>28</sup>

6 Eylül 1823'te yazılan hatt-ı hümayuna göre Osmanlı Devleti, İngilizlerin Yemen İmamı'nın İngiliz konsolosunu kovmasıyla Moha'ya asker ve gemi sevkine dair meseleyi aslında ticari faaliyetleri için yaptığını düşünmektedir. Mehmed Ali Paşa, Moha ahalisi ile İngilizler arasında bir anlaşma olduğunu bildirirse de tedbirli davranılmasını düşünmektedir. Ayrıca gemilerle birlikte getirdikleri topraklar, çadırlar ve zincirler ile Babü'l Mendeb Boğazı'nı kapatmak ve bunun için Aden'den başka Hudeyde'ye de gemi

---

<sup>26</sup> HAT 345/19675.

<sup>27</sup> HAT 1171/46316.

<sup>28</sup> HAT 1290/50066.

gönderildiğini düşünmektedir.<sup>29</sup> Konuyla ilgili devam eden süreçte Babialı'den İngiltere elçisine gönderilmek üzere yazı kaleme alınmış (25 Temmuz 1822) ve 6 Eylül 1823'te de Kahire Başkonsolosunun, Moha şehri muhasara olunduktan sonra Bombay hükümeti ile Sana (Yemen) İmamı arasında imzalanan mukaveleyi İstanbul'daki İngiliz elçisine gönderdiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya İngilizlerin Aden Körfezi'ndeki faaliyetleri üzerine uyanık bulunulmasına dair bir hatt-ı hümayun göndermiştir (25 Ağustos 1824). Hatt-ı Hümayun Yemen İmamı'nın İngiliz konsolosunu kovması yüzünden, İngilizlerin Moha'ya çadır ve çerha topla üç yüz kulaç zincir getirmelerinden dolayı Babü'l Mendeb Boğazı'nı kapatma ihtimalleri konusunda haber vermektedir. Ayrıca bölgeye İngiliz gemilerinin geldiği ve bu haberlerin Mekke-i Mükerreme Muhafızı Ahmed Paşa'dan haber alındığı söylenmektedir. Yine bunun yanında Maskat İmamı'nın İngilizlerle ittifak yapmış olduğu ve Basra taraflarına kadar İngilizlerin ilgilenmekte olduğu haber verilmektedir. Ayrıca İngilizlerin Moha üzerine asker sevk edebilecekleri endişesi de Mısır valisine haber verilmekte ve tedbirli olması ve aynı zamanda Moha İmamı'nı uyarması konusunda haber verilmiştir.<sup>30</sup> Belgede ayrıca Moha'nın Yemen'in kilidi mesabesinde olduğu ifade edilmektedir. Bu ifade aslında Osmanlı Devleti'nin bölgedeki İngiliz varlığından endişelenmekte olduğunu ve ileride buradan hareketle İngilizlerin bazı eylemlerde bulunabileceklerine dair ciddi bir endişe taşıdıklarına işaret etmektedir. Çünkü 1839 öncesinde İngilizlerin varlığı her geçen gün artış göstermektedir.

25 Ağustos 1824 tarihli başka bir hatt-ı hümayunda ise Débats gazetesinde İngiltere'nin Aden'i işgaline dair bir haberin tercümesi verilmiştir. Tercümesi yapılan habere göre İngilizlerin o gün için Süveyş Denizi diye tabir ettikleri Kızıldeniz girişindeki Aden ile ilgilendikleri ve burasının Babü'l Mendeb girişinde olduğu, aynı zamanda gemiler için fırtınalarda saklanmak üzere iyi bir limana sahip olduğu bildirilmektedir. Ayrıca bu limanın ticaret gemileri için iyi bir yer olduğu belirtilmektedir. Yine Babü'l Mendeb'in ortasında Perim diye ifade edilen bir ada olduğu ve burasına dahi İngilizlerin 1799 senesinde bir gergi gibi istihkâm yaptıkları bildirilmektedir. İngiltere Perim Adası ve Aden'de istihkâm yapıp burayı ellerine alınca Kızıldeniz ticaretini kendi ellerine alacaklardır. Yine İngilizlerin birçok ticaret gemisinin Yemen ve Habeş sahillerinde silah ve mühimmat ticaretiyle meşgul oldukları ve şu anda Mısır taraflarına gönderilen Yemen kahvesi şimdi adı geçen ticaret gemileriyle İngiltere'ye nakil olunmaktadır. Yine Aden şehrinin dört aydan beri İngilizlerin elinde olduğu söylenmektedir. Ayrıca Aden'de ismi bilinmeyen bir

<sup>29</sup> HAT 1290/50076.

<sup>30</sup> HAT 277/16334.

kabilenin<sup>31</sup> İngilizler ile altı yüz bin kuruşa anlaştığı, şeyhinin satış işleminin parasını aldıktan sonra urbanıyla birlikte ve Aden'i İngilizlere terk ederek içerilere doğru çekildiği söylenmektedir. Ayrıca İngilizlerin şu an Aden'de ne kadar bir alanı ellerinde tuttuğu ve ne kadar asker bıraktığı da belli olmamıştır. Üstelik Yemen'de askeri bulunan Mehmed Ali Paşa'ya İngiliz konsolosu, Aden'e fazla yaklaşmamasını tembih etmiştir. Eğer gelirse de bu durumun İngiltere aleyhine ilanı hukuk olacağını bildirmiştir. İngilizler bununla da kalmayıp Kızıldeniz havalisindeki sahillere ve önemli yerlere memurlar atamışlardır. Bunun yanında Hindistan Şirketi buralar ile ilgilenmekte ve gemilerini bu havaliye getirip götürmektedir. İlerleyen zamanlarda bu durumun daha da artacağı düşünülmektedir.<sup>32</sup> Osmanlı Devleti'nin gazetelerden aldığı bu haberler aslında Aden'in adım adım işgale doğru sürüklenmekte olduğunun habercisidir.

1823'te Moha'daki İngiliz temsilci Bombay valisine yazdığı 31 Temmuz 1823 tarihli bir mektupta Sana İmamı'nın kendilerinden sağlık alanında bir uzman istediklerini bildirmiştir. Temsilci bu iş için Robert Finlay'ın görevlendirdiğini ancak kendisine siyasi konularda konuşmamak için nasihat edildiği söylenmiştir. Ayrıca Finlay bu gezisi sırasında edindiği izlenimlerini yazacak ve Sana ile İmamın ülkesi hakkında bilgi toplayacak ancak bunları yaparken herhangi bir şekilde dikkat çekmeyecektir.<sup>33</sup> Bu şekilde Aden ve çevresi ile ilgili işgalden önce yeterince bilgi toplanmış ve hazırlık yapılmıştır. Hazırlıklar devam ederken 1827'de Lahec ve Aden sultanı ölmüştür. Yerine ise Sultan Muhsin bin Fadl (Bk. Ek3) geçmiştir. Dikkat çekici bir karakter olmasa da Haines ile olan savaşlarında Güney Arabistan'da efsane olmuştur.<sup>34</sup>

## **2. Aden'in İşgali**

Aden'in işgalinde en önemli isim Kaptan Stafford Bettsworth Haines olmuştur (Bk. Ek4). Kaptan Haines, 1832, 1833 ve 1834 tarihlerinde Aden Körfezi'nin birçok yerinde keşif gezileri yaptı. Bu gezilerden elde ettiği izlenimler onda Aden'in önemli konusunda son derece etkili oldu. Kaptan Haines, daha sonraları Aden'de olduğu gibi Ekim 1834'te de Sokotra Adası'nı satın almak için yerel liderlere bir teklifte bulundu. Bu rakam 10.000 dolardı. Ancak Hindistan valisi bunu çok fazla buldu.<sup>35</sup> Haines, raporlarında Mukalla'nın önemli bir yer olduğunu ve 4.500 nüfusuyla ve esir pazarıyla

---

<sup>31</sup> Abdali kabilesinden bahsedilmektedir.

<sup>32</sup> HAT 955/4097/B.

<sup>33</sup> Frankl 1990, s. 17.

<sup>34</sup> Waterfield 1968, s. 27.

<sup>35</sup> Waterfield 1968, s. 20-21, 24.



dikkat çektiğini söyler. Yine bir defasında esir pazarında 700 Nubyalı kız gördüğünü belirtir. Ancak buralara kıyasla Aden çok fazla dikkat çeken bir yer değildi. Buna rağmen Haines, özellikle Aden'le ilgilendi ve 1835'te Aden'e yaptığı ziyaretle buranın önemine ciddi anlamda dikkat çekti.<sup>36</sup>

Kaptan Haines'e göre Aden önemli bir şehirdi. Şehrin gelişmesinde Bombay'ın etkisi vardı. Haines, Aden'in İngilizlerin kontrolünde olması gerektiğini savunuyor ve Aden'in Bombay ile Süveyş arasında tam ortada stratejik bir yer teşkil ettiğini belirtiyordu. Buranın güvenli bir limanı vardı. Hem gece hem de gündüz güvenli giriş çıkış yapılabilirdi. Üstelik mükemmel bir güvenlik içinde buradan yol alınabilirdi. 1837'de benzer şekilde İngiltere'nin Mısır'daki Konsül Generali Albay Campbell, sadece Mehmed Ali Paşa'ya değil; Kızıldeniz'e yayılmak isteyen başka güçlere karşı da Aden'in İngilizlerin elinde olmasında önemli fayda olduğunu belirtiyor ve bu konuda İngiliz Dışişleri'nin dikkatini çekiyordu. Ayrıca buranın Bombay ile Süveyş arasında önemli bir kömür deposu olma özelliği taşıdığını, Moha'daki kahve trafiğini buraya çekeceğini ve tüm bu trafiği İngiltere'nin yönlendirebileceğini belirtiyordu.<sup>37</sup> Daha sonra yaşanan gelişmeler Haines'i haklı çıkardı ve Aden, kanalın açılmasından sonra bir kömür deposu oldu.<sup>38</sup>

Aden'i ele geçirdiği sırada İngilizler iki sorunla karşı karşıya kaldıklarını düşünüyorlardı. Birisi Fransızların bölgeye girme istekleriydi. Diğeri ise, o sırada Yemen'i kontrolü altında tutan Mehmed Ali Paşa ile karşı karşıya kalma ihtimaliydi.<sup>39</sup> Palmerston ve Hint Hükümeti, Mehmed Ali Paşa'nın Yemen'i ele geçirmesinden endişelenmedi. Bu durumu, düzenin sağlanması ve ticaretin gelişmesi açısından olumlu bile görüyorlardı. Ancak Mehmed Ali Paşa'nın Aden ve Bahreyn taraflarına gelmesine karşı çıkıyorlardı. Hatta Maskat, Basra, Bağdat ve tüm Necid bölgesi dahi İngilizler tarafından endişelenilen yerler arasındaydı. Mehmed Ali Paşa, Haziran 1833'te Albay Campbell'a Yemen'i alması durumunda İngilizlerin karşı çıkıp çıkmayacağını sordu. Fakat Paşa, Palmerston'un bir cevap beklemeden birliklerini göndermesine kızıyordu. Haines'in Moha'ya yaptığı ziyaretler sırasında (1836), Mehmed Ali Paşa çoktan Tehama'yı ve Yemen'in tüm limanlarını ele geçirmiş bulunuyordu. Mehmed Ali Paşa bunu Osmanlı Devleti'nden aldığı fermana dayanarak yaptığını iddia ediyordu. Haines ise Osmanlı Devleti'nin bölgede otoritesi olmadığını söyleyerek karşı çıkıyordu.<sup>40</sup> Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da bağımsız bir hükümet kurması, İngilizlerin Kızıldeniz vasıtasıyla yapmakta oldukları

<sup>36</sup> Kour 1981, s. 63.

<sup>37</sup> Waterfield 1968, s.29-30.

<sup>38</sup> Hiro 2003, s.10-11.

<sup>39</sup> Gavin 1975, s.72.

<sup>40</sup> Waterfield 1968, s.34.

Hindistan ticaretinin sonu olacaktı. Zaten Mısır Paşa'sı Kahire'de vali olduğu gündün beri ticarete tekel sistemini kabul etmiş bulunuyordu.<sup>41</sup>

İngilizler 1837 boyunca Kızıldeniz'deki pozisyonlarını geliştirmek için gayret ettiler. Ayrıca Sokotra, Moha, Perim ve Kamaran adaları ile de ilgilendiler. Kahire'deki İngiliz elçi ise İngiliz Dışişleri'ne Kasım 1837'de yazdığı raporunda Aden'in alınmasını destekliyor ve Kızıldeniz'in ötesine hiçbir kuvvetin geçmemesi için tavsiyelerde bulunuyordu.<sup>42</sup> 1837'den sonra Kaptan Haines, Aden'de istasyon kurulmasını teklif etti.<sup>43</sup> Sultan Muhsin de İngilizlere Aden'de bir kömür deposu kurmalarını ve İngilizlerle ittifak yapmayı teklif etti. Ancak bu teklif İngiliz hükümeti tarafından kabul görmedi.<sup>44</sup> Haines, buna rağmen ısrarla Aden'in önemi üzerinde durdu. Aden'in İngilizler tarafından işgalinden önce Haines, sultanın koyduğu vergilerin, Aden'de ticareti zorlaştırdığını söylüyordu.<sup>45</sup>

Ekim 1837'de Kaptan Haines, Aden'in ileriye dönük işgaliyle ilgili planlar hazırladı. Planlarında dikkat çeken husus Aden'in doğal olarak zor bir yer olduğu, fakat savunmasının zayıf olduğu üzerineydi. Ayrıca Aden'deki savunma yapılarının çok güçlü olmadığını ifade ediyordu.<sup>46</sup> Kaptan Haines, 1838'deki raporlarında Aden'deki savunma hatlarının bazılarının yıkıntı halinde bazılarının ise bazı tadilata ihtiyacı olduğunu bildiriyordu.<sup>47</sup> Aden'in durumu hakkında Moha'da ikamet eden Haines çalışmalara başladı. Kızıldeniz'de seyahatler yaptı. Aden'deki sultan ile görüştü. 1838'de Sultan Muhsin ve Haines, Aden Limanı'nın gelirleri konusunda anlaşmazlığa düştüler. Bir süre sonra da Sultan Muhsin bir düşman haline gelmeye başladı.<sup>48</sup> Sultan çok değişikken bir karaktere sahipti. Bir ara Aden'i satmaya kalktı.<sup>49</sup>

Haines, Aden'in işgalinden önce bölgede birçok gezi yaptı. Bu gezilerde genellikle ticari amaçlar ön plandaydı. Bu geziler Hadramutlar'dan Sana'ya kadar uzandı. Aden'in doğu yakasındaki sahil alanında Aden'le rekabet halinde olan Şukra Limanı'na da sahip Fadlılar vardı. Fadlılar Sultan Muhsin'in başında olduğu Lahec Sultanlığına da düşmandılar. Aden'in biraz daha doğusunda Avlaki sultanları vardı. Bunlar da Ahvar Limanı'na sahiplerdi ve Yemen'e doğru giden başka bir ticaret yolu üzerinde bulunuyorlardı. Aden'in batısına

---

<sup>41</sup> Karal 1999, s.133.

<sup>42</sup> Waterfield 1968, s.29.

<sup>43</sup> Robbins 1939, s.701.

<sup>44</sup> Robbins 1939, s.701.

<sup>45</sup> Waterfield 1968, s.26.

<sup>46</sup> Norris ve Penhey 1955, s.18.

<sup>47</sup> Norris ve Penhey 1955, s.13.

<sup>48</sup> Kour 1981, s.64.

<sup>49</sup> Waterfield 1968, s.28.

doğru kalan alanda ise Akrabi Şeyhi bulunuyordu. Bu koşullar altında Lahec Sultan'ı Aden ve çevresinde sıkışmış durumdaydı. Fadlı Sultanlığı komşusu Abdalilere (Bk. Ek5) göre daha fakirdi. Ancak buna rağmen Aden'in işgali öncesinde bölgedeki etkinliğini her geçen gün arttırıyordu. Haines, Aden'in işgaline başlamadan önce ticaret yolları üzerinde olan önemli kabile şeyhleri ile bağlantı kurdu. Bu kabile şeyhleri Fadlı, Havşabi, Amir ve Avlaki ve Yafi Sultanlarıydı (Bk. Ek6). Onlara maaş ve çeşitli hediyeler vererek kendi tarafına çekti. Sultan Muhsin, Haines'ten hoşlanmıyordu. Ancak buna rağmen tamamen İngiliz karşıtı bir pozisyonda da değildi.<sup>50</sup>

Haines, 4 Ocak 1838'de Sultan Muhsin ile yaptığı anlaşmayla Aden'i satın almak üzere görüşmeye başladı. İngilizler Aden'deki sultanın varlığını kabul ediyorlardı. Ayrıca Sultanın gemileri İngiliz koruması altında olacaktı. Haines ve Sultan Muhsin, 13 Ocakta tekrar görüştü. Aradaki en önemli mesele fiyat konusuydu. Sultan yıllık 50.000 dolar istedi. Ancak bu rakam İngilizler tarafından kabul edilmedi. Aradaki tartışmalardan sonra Sultan, İngilizlerin teklifi olan yıllık 8.700 dolara kendi haklarının korunması karşılığında olumlu yaklaştı. Ancak metnin imzalanması aşamasında Haines bir suikast yapılması ihtimalinden dolayı gemisine bindi. Anlaşma imzalanamadı ve Haines de Bombay'a gitti. Ancak Hindistan valiliği özellikle anlaşmanın yapılmasını istiyordu. Bunun üzerine Haines tekrar Aden'e geldi. Sultan bu görüşmelerde en büyük oğlu Ahmed'i görevlendirdi. Ancak istenilen rakamlarda bir türlü bir anlaşma ortaya çıkmadı. Sultan Aden'in yarısı için yıllık 8.000 dolar tamamı için de 12.000 dolar istedi. Haines ise anlaşma yanında Sultan'ın özür dilemesinde ısrar etti. Ayrıca İngilizler Aden'e 750 kişilik bir birlik gönderdiler. Haines 16 Ocak'ta Sultan Muhsin'in şartları kabul etmesi ve özür dilemesi konusunda dayatmada bulundu. Ancak sultan 6 günlük bir zaman istedi. Bu istek ise İngilizlere karşı hazırlık yapabilmek içindi.<sup>51</sup>

22 Ocak 1838'de Sultan Muhsin ile İngilizler arasında Aden üzerinde bir anlaşmaya varılmak üzereydi. Ancak Sultan, bu anlaşmada Aden'i bırakabileceğini fakat halkı üzerindeki haklarının devam etmesini istedi. Aradaki görüşmeler daha sonra Sultan'ın kaza yapan bir gemiden çalınan malları iade etmeyi reddetmesiyle koptu ve İngilizler (Bombay hükümeti) Aden'i bombardıman ettiler.<sup>52</sup> Şehri işgal için de sahillerdeki Arap korsanlarının tüccar gemilerine tasallut olmalarını bahane ettiler. 1838'de Kaptan Haines, Sultan Muhsin'i Aden'i İngiltere'ye terke ikna etse de, şehrin fiili işgali ertesi sene, bu sefer şehri bırakmak istemeyen hükümdara karşı cebir

<sup>50</sup> Gavin 1975, s.62-63.

<sup>51</sup> Kour 1981, s.11-12.

<sup>52</sup> Robbins 1939, s.701-702.

kullanmak suretiyle oldu (19 Ocak 1839).<sup>53</sup> Sultan ve ailesi ise Aden'i terk etmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Sultan ile İngilizler arasında barış ve dostluğun devam ettirilmesi için bir anlaşma zemini ortaya çıktı. Bunun için İngilizler sultana yıllık 6.500 dolar ödeme yapacaklardı. Ayrıca İngilizler Sultan'ın bu ödemedeki Fadlı, Yafi, Havşabi ve Amiri kabilelerine de ödeme yapmasını dayattılar. Ancak Sultan yargılama yetkisinden vazgeçmek istemeyince anlaşma zemini ortadan kalktı. Bunun üzerine İngilizler anlaşmayla bir sonuç alamayacaklarını düşününce Aden'i (Bk. Ek7) tam anlamıyla ele geçirmeye karar verdiler.<sup>54</sup> Sultan Muhsin, Güney Arabistan'da etkinliğini arttırmak istiyordu. Biraz da bu yüzden İngilizlerle tekrar bir anlaşmaya varıldı (18 Haziran 1839). Anlaşmaya göre Sultan ve ailesi yıllık 6.500 dolar maaş alacaktı. Ancak anlaşma içinde belirtilmemesine rağmen Sultan Muhsin ticaret yolları üzerinde güvenliği sağlamak istedi. Ne var ki hem Aden hem de ticaret yolları üzerindeki tavrı İngilizler ile aralarında bir gerileme sebep oldu.<sup>55</sup> Neticede Sultan Muhsin ve İngilizler arasında kalıcı bir anlaşma bir türlü gerçekleşmedi.

Sultan Muhsin eğer İngilizlerle anlaşsaydı Aden'de ticaretin gelişmesinden alacağı payla daha iyi bir konum elde edebilirdi. Ancak İngilizler ile gerilim arttıkça Muhsin kullandığı dili değiştirmeye başladı ve onları kâfir istilacılar olarak adlandırmaya başladı. Sultan Muhsin söylemini daha da sertleştirdi ve mücadelesini cihat eksenine koyarak bunu bir Kutsal Savaş olarak adlandırmaya başladı. Sultan Muhsin'in cihat söylemine bir süre sonra Fadlılar destek vermeye başladı. Yafi Sultanı ise her iki tarafa da katılmadı. Avlakiler her iki tarafta da savaşmaya razıydı. Ancak fiyatları her iki taraf için oldukça yüksekti. Havşabilere ise Aden'i Sultan Muhsin'in almasından son derece memnun olurlardı.<sup>56</sup>

Haines, Aden'i aldıktan sonra savunmasını güçlendirdi. Türk Duvarı olarak adlandırılan savunma hattını tamir etti. 11 Kasım 1839'da bu hatta 5.000 adam saldırdı ve bunların 200'ü öldürüldü ve birçoğu yaralandı. 1839-40 arasında Aden'in savunması daha da güçlendirildi.<sup>57</sup> Sultan Muhsin'in de içinde olduğu Arap birlikleri Aden'i almak için 11 Kasım 1839, 21 Mayıs 1839 ve 5 Temmuz 1840'da birkaç defa saldırıya geçtiler. Ancak bu saldırıların hiçbiri sonucu değiştirmede ve Aden'e İngilizler iyice yerleşti. Ancak bu saldırılar esnasında Aden'deki İngilizler de yiyecek ve moral düşüklüğü gibi bir takım sıkıntılarla karşı karşıya kaldılar. Sultan Muhsin'in Aden'i abluka altına alarak

<sup>53</sup> Darkot 1997, s.136.

<sup>54</sup> Robbins 1939, s.701-702.

<sup>55</sup> Gavin 1975, s.63-65.

<sup>56</sup> Gavin 1975, s.66-67.

<sup>57</sup> Norris ve Penhey 1955, s.19.

başarı elde etmeye çalışması sonuç vermeyince Akrabiler ve Fadlılar İngilizlerle kendi anlaşmalarını yaptılar. 1842 yılı içinde İngilizler Fadlılara yıllık belli bir maaş bağlanması konusunda anlaşılabilir. Sultan Muhsin, Haines'e karşı mücadelesini bırakmadı. Ancak şartlar her geçen zorlaşmaya başlayınca o da Şubat 1843'te İngilizler ile bir anlaşmaya vardı.<sup>58</sup>

Sultan Muhsin'in Haines ile anlaşması aradakileri buzları eritmeye yetmedi. Temmuz 1843'te bir çatışma ortamı çıksa da Şubat 1844'te tekrar bir anlaşmaya varıldı. 1839-1844 döneminde her ne kadar gerilimler devam etse de İngilizlerin kontrolü altında olan Aden'de ticaret gelişme gösterdi. Aden'e gelen tüccarların sayısında önemli bir artış yaşandı. Haines ile uzun süre kavga eden Lahec Sultanı Muhsin de Kasım 1847'de öldü. Onun ölümüyle birlikte Lahec Sultanlığı ve Haines arasında ilişkiler daha normal bir seyre girdi.<sup>59</sup>

İngilizler Aden'i işgal ettiklerinde Kuzey Yemen'de Mehmed Ali Paşa idaresinde Mısır ordusu vardı ve oğlu İbrahim vasıtasıyla burada aktif durumdaydı. Haines, işgalden sonra İbrahim Paşa'ya yazdığı mektuba aldığı cevapta, İbrahim Paşa hayranlık ve kıskançlıkla karışık bir cevap verdi. Mektubunda "*Yemen'i almak için yıllardır savaşıyorum fakat siz Yemen'in gözünü bir günde aldınız ve tüm uğraşlarımı etkisiz kıldınız*" şeklinde cevap verdi.<sup>60</sup>

Kaptan Haines, Aden'i İngiliz topraklarına dâhil eden isimdi<sup>61</sup> ve İngiltere'nin Aden ile bağı 1839'da başladı. Haines işgalden önce Hindistan donanmasında görevliydi. İşgalden sonra ise Aden'in ilk İngiliz yöneticisi oldu. Bir süre sonra Haines, Lahec Sultanı'nın yerini aldı ve Aden Limanı'nı yönetti. Daha sonra bölgedeki diğer kabileler ile iyi ilişkiler kurdu ve anlaşmalar imzaladı.<sup>62</sup> İngilizler 1839'da Aden'i aldıktan sonra Aden çevresindeki bağımsız sultanlar bağlantı kurdular. Yemen İmamı'nın iddialarına karşı bağımsız sultanlar ile dostluk ve koruma anlaşmaları yaptılar. Böylece Güney Yemen, İngiliz koruması altına girdi. Zamanla bu bölge de ikiye ayrıldı. Aden de içinde olmak üzere Batıdaki koruma alanı ve Doğu'daki koruma alanı.<sup>63</sup> İngiltere Aden'i aldığı sırada kuzeyde ve doğuda Yemen İmamlığı, doğuda Maskat ve Umman Sultanı, Hint Okyanusunda Sokotra Adası, doğuya doğru Vahiler ve Avlakiler arasında Hadramutlar bulunuyordu.

İngilizler Aden'i alınca Moha aracılığı bölgedeki ticari aktivitelerini arttırdılar Hindistan üzerinden gelen tacirler burada baharat, kahve, pamuklu

<sup>58</sup> Gavin 1975, s.67-70.

<sup>59</sup> Gavin 1975, s.71-77.

<sup>60</sup> Jacob 1932, s.138.

<sup>61</sup> Searight 1997, s.239.

<sup>62</sup> Jacob 1932, s.138.

<sup>63</sup> Bujra 1970 s.190; Ingrams 1938, s.638.

kıyafetler, düşük kalitede demir ürünleri, kurşun ve pirinç satışı ve kahve gibi ürünlerin alımlarını gerçekleştiremeye başladılar.<sup>64</sup> Zamanla burası ticari önem kazanmaya başladı ve Aden'e hem Lahec Sultanlığından hem de diğer sultanlıklardan epey göç yaşandı.<sup>65</sup> İşgalden sonra Aden'de bir kömür istasyonu kuruldu ve posta taşımacılığında bir nakil merkezi haline geldi. Bombay ve Kalküta'dan gelen postaların diğer yerlere aktarıldığı bir nokta oldu.<sup>66</sup> Kraliçe Victoria'nın tahta çıkmasından sonra da İngiliz imparatorluğuna eklendi.<sup>67</sup> İngiltere, Kızıldeniz'de ve Hint yolu üzerinde önemli bir merkez olan Aden'i 1839'da ele geçirdikten sonra buraya oldukça önem atfetti.<sup>68</sup> Bu olay İngilizlerin bundan sonra Kızıldeniz'e daha fazla sokulmasını sağlayacaktı. İngilizler burayı aldıklarında nüfus yaklaşık 1.000 kadardı. 1845'e gelindiğinde bu rakam 20.000'i aştı. 1850'lerde ise 25-30.000 arasında bir rakama ulaşması bekleniyordu.<sup>69</sup> Bağımsızlık öncesinde 1965'te bu rakam 250.000'e yükseldi.<sup>70</sup> 1839'da Aden küçük bir tüccar şehriydi. Buraya gelen ve Adenli olarak tarif edilen kimseler Yemen, Mısır, Mekke, İran ve bugünkü Pakistan'dan gelmişlerdi. Gelenler küçük gruplar şeklinde olduğu için bunlar ayrı bir yapı teşkil etmek yerine Adenli olarak tarif edildiler.<sup>71</sup> Her ne kadar farklı yerlerden gelenler olsa da Aden'deki asıl kitle Yemenlilerden oluşuyordu. Aden'deki Avrupalı asıl kitle ise İngilizlerdi. Askerler ve bir miktar tüccar bu çoğunluğu oluşturuyordu. İngilizler yanında diğer topluluklar Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlardı. Ancak bunların sayıları oldukça azdı.<sup>72</sup> Aden ile Süveyş'in arası 1.308 mildi.<sup>73</sup> Mesafe çok olsa da Süveyş'in ticari değeri kanalla birlikte arttı. İngiltere, Aden'i aldıktan sonra 1842'de Honkong'u Çinlilerden aldı. 1846'da Labuan'a (bugünkü Malezya'da stratejik bir ada) yerleşti. Devamında 1857'de Perim Adası'nı ele geçirdi. 1858'de de Hindistan hükümeti doğrudan İngiltere'ye bağlandı.<sup>74</sup>

### **3. İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler**

Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de yaptığı faaliyetlerin en başta geleni bölgeyle olan iletişimi arttırmaktı. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bu ihtiyaç

---

<sup>64</sup> Kour 1981, s.63

<sup>65</sup> Bujra 1970, s.193.

<sup>66</sup> Searight 1997, s.240.

<sup>67</sup> Robbins 1939, s.701.

<sup>68</sup> Hourani 1991, s.269.

<sup>69</sup> Saint-HilaireBarthelemy 1857, s.294.

<sup>70</sup> Bujra 1970, s.210.

<sup>71</sup> Bujra 1970, s.191.

<sup>72</sup> Bujra 1970, s.194.

<sup>73</sup> Shaw 1859, s.178

<sup>74</sup> Ireland 1901, s.735.

daha da fazla kendini gösterdi. Bu konuda uzmanlarla ve yabancı sermayeyle işbirliğine gidildi. Çok geniş sınırları olan ve güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya olan bir ülke için telgraf hatları konusunda tereddüt gösterilmeden adımlar atıldı. Teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı kolaylıklardan istifade etmek kadar, İngilizlerin 1839'dan itibaren Aden'e yerleşmiş olması da Osmanlı Devleti'ni bölgede tedbir almaya mecbur ediyordu.

Osmanlı Devleti'nde telgraf hatlarına verilen önem neticesinde 3 Ocak 1857'de Akdeniz'deki telgraf hattına ek olarak Kızıldeniz'de yapılacak telgraf hattının (Bk. Ek 8) idaresi ve imtiyaz süresini içeren Mösyo Gizborn ile tanzim ve icra edilen mukavelenin tasdiki gerçekleştirildi. Gizborn, Aydın tarafında inşa edilecek demiryolu için yapılan anlaşma çerçevesinde bir talepte bulundu ve bu talebi de bir gün sonra onaylandı.<sup>75</sup> Böylece Akdeniz'deki telgraf hattı yanında Kızıldeniz'de de bir hattın inşa edilmesi devreye girmiş oldu. Ayrıca bölgede olan biten gelişmelerden daha hızlı ve daha sağlıklı bilgi alınmasının da önü açılmış oldu. İstanbul'a çok uzak olan Yemen ve Hicaz toprakları böylelikle daha kolay idare edilebilecekti.

Osmanlı Devleti, güney topraklarında İngilizlerle üstü kapalı bir rekabet içinde olsa da daha sonra meydana gelen gelişmeler kendisini İngiltere'yle ortak hareket etmeye mecbur etti. Zaten Aden'in işgali sırasında bile Osmanlı Devleti böyle bir durumla karşı karşıya kalmıştı. Tanzimat Fermanı'nın ilanına denk gelen İngiliz işgali, zamanlaması bakımından son derece manidardı. Ancak Tanzimat'ın uygulanması ve Mısır Meselesi gibi zorluklardan dolayı bu duruma bir nevi razı olunmak durumundaydı. 1850'li yıllardan itibaren yeni bir durum kendini gösterdi. O da Süveyş Kanalı'nın inşasıydı. Said Paşa, 1854 ve 1856'da verdiği imtiyazlar ile bu durumun önünü açmıştı. Üstelik Mısır yine Fransa'nın dümen suyuna girmek üzereydi. Bu gelişmelerle başa çıkmak için rekabet halindeki İngilizlerle ortak hareket edilmesi gerekiyordu. Bu gereklilik ise güney topraklarında geri dönüşü olmayan bir gerilemenin başlangıcıydı.

İngiltere, Süveyş Kanalı'nın yapımına razı değildi. Bu yüzden onlar da Osmanlı Devleti ile ortak hareket etmekte yarar gördüler. Kanalın yapılması hem imkânsız olarak görülüyor hem de yapılsa bile İngiltere'nin çıkarlarına zarar vereceği düşüncesi ağır basıyordu. Birçok İngiliz uzman kanal projesine alternatif çalışmalar yaptı. Bunlardan biri de Madoweld isimli bir şahıstı. İngiliz Dışişleri'ne 1849'da gönderdiği bir yazı ile Mısır'ın Hindistan için önemini ortaya koymaya çalıştı. Mısır'da ulaşımın zor ve pahalı olduğunu, eğer bir demiryolu yapılırsa bunun İngiltere için birçok yarar sağlayacağını anlatmaya çalıştı. Hindistan ile daha kolay ve hesaplı bir bağlantı kurmak için ayrıntılı olarak demiryolu projesi hakkında bilgi verdi. Sunduğu yazının bölgede yaptığı

<sup>75</sup> İ.HR. 139/7211; HR. SYS. 105/4; A.AMD. 1/72; A.AMD. 1/175.

gezilere dayandığını belirterek bölgede birçok yeraltı ve yerüstü kaynaklardan da yararlanılabileceğini belirtti. Üstelik gelişme aşamasında olan buharlı deniz taşımacılığı için Süveyş'e kömür taşınması da, yapılacak demiryolu ile kolaylıkla hayata geçirilebilecekti.<sup>76</sup> Madoweld'in sözünü ettiği demiryolu projesi 1850'li yıllarda Galloway ve James Stephenson'un gayretleri ve Abbas Paşa'nın verdiği imtiyazla hayat bulacaktı.<sup>77</sup>

Süveyş Kanalı'na karşı tepkilerin odağındaki isim ise Ferdinand de Lesseps'ti. Lesseps, İngiltere'nin başını çektiği muhalefeti bertaraf etmek için kanalın yaratacağı faydaları ortaya koymaya çalıştı. Ona göre, İngiltere, 1849'da Hindistan'dan 9.238.000 £'luk mal aldı, bu rakam 1853'te 13.610.000 £'a çıktı. Yine Çin'den 1849'da 6.200.000 £'luk mal aldı, bu rakam da 1853'te 8.300.000 £'e çıktı.<sup>78</sup> Bu rakamlar İngiltere'nin bölgedeki etkisini göstermekteydi. Aynı zamanda Osmanlının güney topraklarına sokulan İngilizlerin asıl ilgilendiklerini de ortaya koyuyordu. Ortaya çıkan ve her geçen gün büyüyen ticaretin en kısa yollardan İngiltere'ye ve Avrupa'ya gelmesi gerekiyordu. Bu ise Osmanlı topraklarında yeni bir mücadelenin doğmasına ve Kızıldeniz'in stratejik öneminin tahmin edilenden çok daha fazla artmasına neden olacaktı. Yemen'in 1870'li yıllarda tekrar Osmanlı idaresine katılması sırasında 7. Kolordu'da Albay rütbesiyle görev yapan Ahmed Raşit Paşa, Süveyş Kanalı'nın yapımından sonra Yemen'in değişen konumunu açıkça belirtiyordu.<sup>79</sup>

Süveyş Kanalı'nın açılmasını hızlandıran gelişmelerden biri de Said Paşa'nın Mısır valiliği oldu. Lesseps, Mısır'da Fransız siyasi temsilcisinin oğluydu ve Said Paşa ile olan dostluğunu kullanarak 4 ay içinde Süveyş Kanalı'nı yapmak için gerekli izni aldı. 1855'te durum resmen açıklandı; ama ardından anlaşmazlıklar başladı. İngiliz hükümetince bu durum destek görmedi. İngiliz ticari çıkarları, kanalın açılmasıyla Avrupa diplomasisinde Mısır Sorunu'nun çıkmasından dolayı zarar görebilirdi. Çünkü İngiltere aynı zamanda Kırım Savaşı'na da katılmış bulunuyordu.<sup>80</sup> Lesseps, 30 Kasım 1854'te gerekli ruhsatı Said Paşa'dan almadan 3 gün önce İngiltere'nin Mısır'daki Konsül-Generali olan Bruce'a kanalın açılmasının önemini ve İngiltere'nin bundan elde edeceği kazançları açıklayan bir mektup gönderdi.<sup>81</sup> Süveyş'ten geçecek bir yol, Ümit Burnu'nu dolaşan yola nazaran 1/3 nispetinde kısa idi. Fikir, tüccarlar arasında hayli revaç bulmasına rağmen İngiliz Dışişleri tarafından pek

<sup>76</sup> The National Archives Foreign Office, 97/411.

<sup>77</sup> Akalın 2011, s.24-25.

<sup>78</sup> Lesseps 1855, s.22.

<sup>79</sup> Ahmet Raşit Paşa 2013, s.173.

<sup>80</sup> Fisher ve Ochsenwald 1990, s.280.

<sup>81</sup> Lesseps 1876, s.32.



tutulmadı. Zira Palmerston, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan böyle bir kanalın açılmasının “*Bütün meseleleriyle ikinci bir boğaz*” olacağı üzerinde ısrar etti. Palmerston, Hindistan'a gitmek için daha kısa Fırat vadisi yolu üzerinde durdu. İkinci yolun avantajı sadece daha kısa olması değildi. Aynı zamanda Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndaki güney-batı musonunun da tehlikeleri bertaraf ediliyordu.<sup>82</sup> Yine İngiltere ile Fransa arasında bir savaş çıktığında, kanalın İngilizlere kapanacağı; ancak Fransızlara açık olacağı ve bunun yanında Fransızların kanal vasıtasıyla Aden ve diğer yerlerde çeşitli garnizonlar kurabileceği ciddi bir endişeydi. Ayrıca Kızıldeniz'e Fransızların yerleşmesi bölgedeki İngiliz ticaretini olumsuz etkileyecek bir durum olarak kabul ediliyordu. Tüm bu endişeler karşısında yarısı tamamlanmış olan demiryolunun daha elverişli olacağı düşüncesi ağır bastı.<sup>83</sup>

Süveyş Kanalı, İngiliz üst kademe siyasetini bir ara fazlasıyla meşgul etti. Birçok yazışma birçok görüşme birbirini izledi. Bu görüşmeler özellikle John Russell ve Gladstone arasındaydı. Zaten Palmerston'un görüşleri de belliydi.<sup>84</sup> Süveyş Kanalı'nın yapım aşamasına geçilmesi bu hareketli siyasetin asıl sebebiydi. İngiltere kanalın kazı çalışmalarının başlamasıyla beraber daha net bir pozisyon alabilmek için hem yurtdışındaki elçileri hem de merkezdeki siyaseti ile kendini belli etmeye başladı.<sup>85</sup> Amaç kanal çalışmalarını kontrol altında tutmak ve çalışmaların zayıf noktasını tespit edebilmektir. Bunun için de geçerli sebepleri vardı. İngiltere'nin Mısır ve Asya'da çok güçlü ticari bağları vardı. Kanal açılmadan önce bu bağların korunması, İngiltere'nin birinci önceliği idi. Hindistan'a olan 1865'teki ihracatı 18.254.570 £, ithalatı ise 37.395.872 £'ti. Bundan sonra ikinci sırada yer alan Mısır ile ihracatı 5.985.087 £ ve ithalatı ise 21.773.250 £ idi. Üçüncü sırada ise 3.609.301 £'lik ihracat ve 10.673.960 £'lik ithalatla Çin geliyordu.<sup>86</sup> 1868'de İngiltere'nin Hindistan ve Çin tarafında olan ithalat ve ihracatının toplam hacmi 845.000 tona ulaştı (Kahve, çay, pamuk, ipek, yün ve çeşitli dokumalar). İngiltere'ye aynı yıl Çin, Hindistan ve Mısır'dan gelen gemilerin toplamı ise 3.753 (Buharlı gemi: 548; Yelkenli gemi: 3.205)'e çıktı.<sup>87</sup> Tüm bu rakamlar İngiltere'nin Aden'den sonra Kızıldeniz'in tamamıyla da daha fazla ilgilenmesini zorunlu kılıyordu.

Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti, Yemen üzerindeki gevşek otoritesini tekrar güçlendirmeye ve sık sık bölgede çıkan isyanlara bir son vermeye karar verdi. Eğer bir müdahale yapılmazsa zamanla

<sup>82</sup> Kütükoğlu 1974, s. 76-77.

<sup>83</sup> The National Archives Foreign Office, 78/1156.

<sup>84</sup> The National Archives Public Record Office, 30/22/19.

<sup>85</sup> The National Archives Public Record Office, 30/22/25; 30/22/53.

<sup>86</sup> East India Communications 1866, s. 1.

<sup>87</sup> The National Archives Foreign Office, 78/2170.

eldeki mevcut toprakların da saldırılara maruz kalma tehdidi hat safhadaydı. Bu endişelerle Osmanlı Devleti, Yemen’de askeri faaliyetlere başladı ve bölgenin idari yapısını tekrar gözden geçirdi. Ayrıca otoritesi altındaki Yemen sahillerinde askeri varlığını tahkim etti.

Oldukça gevşek olan Osmanlı otoritesinin tesisinde ilk olarak Abdülmecid zamanında Kıbrıslı Tefvik Paşa görevlendirildi. Paşa, Mısır ve Hicaz’da donatılan 3.000 kadar askeriyile Cidde’den hareket ederek 1849’da Hudeyde’de otoriteyi kurdu. Ardından Abdülaziz zamanında 1872’de başlatılan ikinci bir askeri harekât ile 25 Nisan 1872’de Yemen’de Osmanlı otoritesi tekrar tesis edildi.<sup>88</sup> Abdülmecid zamanında Hudeyde’nin ele geçirilmesinde ve Sana’ya Osmanlı askerlerinin gönderilmesinde Kıbrıslı Tefvik Paşa’nın etkisi çok olmuştur. Paşa’nın Babıâli’ye sunduğu layiha, padişahın da ilgisini çekmiş ve Yemen’in taht-ı idare altına alınmasını istemiştir.<sup>89</sup> Bu sırada Yemen’de görev yapan valiler ise Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Müşir Ahmed Eyyüb Paşa’dır.<sup>90</sup> Onların da gayretleri ile Yemen’de idare tesis edilebilmiştir. Yemen’de Osmanlı idaresinin kuruluşu Nisan 1873’e denk gelmektedir. Yeni düzenlemeyle Yemen Vilayeti dört livaya ayrılmış ve Sana, vilayet merkezi olmuştur. Teşkil edilen livalar ise merkezde Sana ile Asir, Taiz ve Hudeyde’dir.<sup>91</sup> Bu arada da İngilizler Aden’de kontrolü tam olarak ellerine almışlardır. Serbest bir liman oluşturarak Arap Yarımadası’nın ticaretini Aden’de toplamaya başlamışlardır. Cebel-i Tarık gibi Aden’i de fevkalade müstahkem bir kale haline getirmişlerdir.<sup>92</sup>

Osmanlı Devleti, 1870’li yıllarda Yemen’in kuzeyinde otoritesini tekrar tesis edince bölgedeki ağırlığı da yeniden hissedilmeye başlandı. Bölgenin savunulması için yeni tedbirler alındı. Her ne kadar İngilizler ile karşı karşıya gelmiş olsa da bu, doğrudan hedef alma değildi. Aden’de ve Güney Yemen’de tekrar otorite kurmak belki mümkün değildi, ancak İngilizlerin ve diğer Avrupa güçlerinin yeni yerler ele geçirmesinin önü alınabilirdi. Bunun için bölgede askeri tedbirler alınmasına dikkat edildi. Konuyla ilgili olarak XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı yönetiminin üst kademesiyle bölgedeki yetkililer arasında sık sık yazışmalar yapıldı.

<sup>88</sup> Sırma 2008, s.53-55; Gavin 1975, s.76; Ingrams 1938, s.638.

<sup>89</sup> Ahmet Raşit Paşa 2013, s.159.

<sup>90</sup> Sırma 2008, s.222.

<sup>91</sup> Ahmet Raşit Paşa 2013, s. 121-122. Ahmed Raşit Paşa, bir Osmanlı subayı olarak uzun süre Arabistan’da kalmış ve Yemen’in alınması sırasında 7. Kolordu’nun 4. Yedek Alayında Albay rütbesiyle görev yapmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin Yemen ve Asir üzerine düzenlediği seferde bizzat görev yapmıştır. Konuyla ilgili daha fazla bilgi için Ahmed Raşit Paşa’ya ait *Tarih-i Yemen ve San’a* adlı esere başvurulabilir.

<sup>92</sup> Ahmed Lütfi Efendi 1990, s.73.

10 Aralık 1884'te Taiz Sancağı'na bağlı Moha Kazası ve Babü'l Mendeb'in ehemmiyetinden dolayı muhafazası için Yemen Vilayeti'nden gelen tahrirat, Dâhiliye Nezareti ve Seraskerlikten gelen tezkere takımıyla mütalaa olunmuştur. Açıklamalarda yer aldığı gibi Yemen Vilayeti'nin idareyi kurmasından evvel Babü'l Mendeb'e Fransızlar tarafından binalar inşa edilmesine niyet edilmişken bu durum hükümetçe men edilmiştir. Bundan sonra muhafazası için bir kale inşasıyla birkaç nefer zaptiye ikame edilmiştir. Ancak İngilizler bu mahallin karşısında Perim Adası'nda bazı binalar ve askerler için ikametgâh inşası ve bir İngiliz bandırası yapmakta bulduklarından işbu kalenin yerine bir kale, koğuş ve iki top ile bir takım da topçu askeri yerleştirilmesi lazım gelmektedir. Bunun için mahalli teftiş eden ve keşifler yapan özel memurlar görevlendirilmiştir. Görevlendirilen memurun yaptığı incelemelerle bir layiha, keşif defteri ve harita hazırlanmıştır. Bu inşaatın da 800.000 kuruş masrafla yapılabileceği anlaşılmıştır. İnşaatın siyaseten bir mahzuru olmadığı belirtilmiş ve 1884 bütçesine eklenmesi istenmiştir. Bölgede bir kışla inşasının maddi ve manevi faydaları olacağı belirtilmiştir. Moha, Taiz Sancağı'na bağlı olduğu için siyaseten hiçbir mahzuru yoktur. Konuyla ilgili Seraskerlik makamına ve Maliye Nezareti'ne de bilgi verilmiştir. Bu iş için onay ise 12 Aralık 1884'te çıkmıştır.<sup>93</sup>

Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz girişine özellikle önem verdiği dikkat çeker. Burası kilit bir noktada kabul edilmiştir. O yüzden XIX. yüzyılın ikinci yarısında Babü'l Mendeb'de askeri bir takım hazırlıklar ve İngilizlerin Perim Adası'ndaki varlıklarını dengeleme ile Fransızların bölgede olabilecek olası yerleşmelerinin önünü alabilmek için yoğun bir gayret sarf edildiği dikkat çekmektedir. Kabilelerle (Bk. Ek 9) iyi ilişkiler tesis etme ve İngilizlerle anlaşarak bölgedeki hâkimiyeti emniyet altına girişimleri yanında birtakım hazırlıklara girişilmiştir. Kale yapımı ve asker bulundurma ise bu politikanın ana noktasını oluşturmaktadır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kızıldeniz'de İngilizler kadar dikkat çeken bir diğer Avrupalı güç de İtalyanlar olacaktır. Her ne kadar Fransa, İngiltere'yle beraber yüzyılın başından beri etkin bir konumda bulunsun da İtalya, bölgede söz sahibi olmak için bir dizi hamleyle girişecektir. Bunlardan birisi de Kızıldeniz'in Afrika limanlarını kendi tasarrufuna almaktır. İtalyanlar için en uygun yerlerin başında Musavva Limanı gelmektedir. Mısır'ın güneyinde ve Aden'in uzağında ve Somali sahillerinin dışında kaldığı için İngiliz protestosuyla karşılaşmadan buraya yerleşmek için hamleler yapmıştır. İtalya'nın takip ettiği bu siyaset birden oluşmamış hatta İtalya'da uzun süre tartışılmıştır. Bu tartışmalar zaman zaman mecliste cereyan etmiştir. Osmanlı elçileri de öğrendikleri ve takip

<sup>93</sup> İ.MMS. 79/3439.

ettikleri gelişmeleri İstanbul'a bildirmişler ve İtalyan politikaları hakkında bilgilendirme yapmışlardır.

Bu konuda dikkat çekici hadiselerden biri 19 Mart 1885'te İtalya'daki Osmanlı elçisinin İstanbul'a gönderdiği yazısıdır. Osmanlı elçisi yazısında İtalyanların Kızıldeniz'deki politikası ve İngiltere ile İtalya arasında bir anlaşma olup olmadığına dair gözlemlerini aktarmıştır. İtalya Dışişleri Bakanı'nın mecliste yaptığı konuşmadan notlar almış ve notlarını İstanbul'a göndermiştir. İtalyan bakan konuşmalarında kısaca İtalya'nın Kızıldeniz'e asker göndermesinin bir İtalyan politikası olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu işgali kendi menfaatleri için yaptıkları üzerinde durmuştur. Yine konu ile ilgili olarak 19 Mart 1885'te İtalya Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul'daki İtalya elçisine gönderilen yazı bir gün sonra 20 Mart 1885'te Sadarete iletilmiştir. İtalya meclisinde okunan nutuk kapsamında İtalya'nın Kızıldeniz'de yürütmüş olduğu faaliyetlerin İngiltere'yle bir anlaşma uyarınca yapıldığı kabul edilmemiştir. İtalya, Sudan'daki İngilizlere dahi fiilen ve askeri alanda yardımcı olduklarını belirtmişlerdir. Durum son derece ehemmiyetli görüldüğünden hilafet makamı bu işe karşı ne yapmak lazım geleceğinin araştırılması ve telgraf içeriğinin gazetelerde yayınlanmasını istemiştir. Ardından yazının gazetelerde yayınlaması için girişimler başlamıştır.<sup>94</sup>

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın sonlarına doğru askeri açıdan Yemen'deki varlığını güçlendirmiştir. Bu güç sadece Arap Yarımadası'nda kalmamış Kızıldeniz'deki Osmanlı deniz gücünün artırılması ile de kendini göstermiştir. Bölgenin her geçen gün daha nazik bir hal aldığını gören yerel memurlar ve İstanbul'daki bazı ileri gelen isimler, Mısır'ın özellikle Kızıldeniz'de deniz gücü bulunduramamasından dolayı Osmanlı deniz gücünü Kızıldeniz'de arttırmaya gayret göstermişlerdir. Konuyla ilgili olarak da birçok yazışma yapılmıştır.

16 Mart 1883'te Erkadı Vapuru Hümayununun Hudeyde sahilinde memuriyeti olup uzun süreden beri havuza girmediğinden bazı tamirat ve düzenlemelerin yapılması lüzumlu görülmüştür. Bu duruma Yemen Valisi ve Şûra-yı Bahriye'ce karar verilmiştir. Kızıldeniz'de gemilerin tamirat işleri öteden beri Süveyş havuzunda yapıldığından kazanlarının tamiri ve altının temizlenmesi noktasında Süveyş'e gelmesi ve gelişine eşlik edilmesi için Mısır Hidivliği'ne bildirilmiştir. Bu noktada adı geçen vapurun sahilleri dolaşarak ve ihtiyaç duyduğu kömürü alarak Süveyş'e hareket ettiği haber verilmiştir.<sup>95</sup> Osmanlı Devleti ortaya çıkan tehditlerden dolayı Kızıldeniz'deki deniz gücünü tekrar gözden geçirmeye başlamıştır.

<sup>94</sup> İ.HR. 337/21804.

<sup>95</sup> Y.PRK.ASK. 17/12.

12 Ocak 1884'te Seyyid Fazıl Paşa, İstanbul'a bir muhtıra göndermiştir. Muhtirasında gerek Süveyş'ten Babü'l Mendeb'e ve gerek oranın haricinden Ras Asir'e kadar olan ahalinin kâmilen İslam olduğunu ve Mısır hükümetinde bulduklarını belirtmiştir. Mısır'ın deniz gücü bulunmadığından ve deniz gücü bulundurma salahiyeti olmadığından diğer bir muhtirasında arz ve beyan ettiği üzere küçük karakol vapurlarından başta olmak üzere Sevakin ve Musavva ve Berbera civarında ikamet etmek üzere Kızıldeniz'e üç tane harp vapurunun gönderilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Belirtilen vapurların ikameti taşkınlıkları önleyecek ve ahalinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını arttıracaktır. Bunun yanında Habeşlilerin tecavüzleri ilerleyip de Musavva İskeleye'ne tecavüzleri vaki olur ise vapurların orada bulunmaları yabancıların müdahalesine mani olacaktır. Deniz muhafaza edildiği için Habeşlilere iskelede barınamayacakları gösterilmiş olacaktır. Seyyid Fazıl Paşa en ziyade Sevakin ve Musavva'nın muhafazası üstünde durmuştur. Muzurus Paşa'nın geçende arz olunan telgrafına nazaran İngilizler yalnız Mısır'ın muhafazasını önemsedikleri için onun haricindeki yerlere bir şey demeyeceklerdir. Asıl hareket Sevakin olmak üzere Mısır hattı haricindeki yerlerin Osmanlı Devleti'ne terkine bir şey dememek fikrindedirler. Hususi telgraflar da bu noktada gelmiştir. Ancak bu bölgeler Mısır Hıdivliği'ne bırakıldığından Hıdiviyet tarafından buraların muhafazasında ihmal olmadıkça buralara doğrudan doğruya Osmanlı askeri göndermek uygun düşmeyecek ve caiz olmayacaktır. Yine de Kızıldeniz'de yeteri kadar bir deniz gücü bulundurulmasının her halde ve zamanda faydaları vardır. 29 Kasım 1883 tarihli iki kıta hususi mazbatada Osmanlı deniz gücünün artırılması ve Bahriye Nezareti'nce tertip olunan iki geminin Arap Yarımadası sahillerinin muhafazası için yeterli olmadığı belirtilmiştir. Fazıl Paşa'nın muhtirasının bir fıkrasında yabancıların, Habeşistan'ı Kızıldeniz'de bir iskeleye sahip etmek gayretinde oldukları ifade edilmiştir. Habeş hükümdarının İngiltere hükümeti tarafından gördüğü himayeye dikkat çekmektedir. Bunun dikkate alınması istemektedir. Bu yüzden bu hususta icap eden tedbirlerin alınması elzem görülmektedir şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.<sup>96</sup>

Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de harp gemisi bulundurmamak istemesi sadece İngiltere, Fransa ve İtalya ile yaşanan veya yaşanması muhtemel gelişmelerle bağlı olmamıştır. Harp gemisi bulundurulmasındaki bir diğer amaç da Habeşlilerin yarattığı tehlikedir. Habeşliler Hristiyan olmalarının verdiği avantajla İngiltere gibi devletlerden destek görmüşlerdir. Bu destek sayesinde sınırlarını genişletmek ve özellikle Kızıldeniz sahillerine ulaşmak emelindedirler. Osmanlı Devleti durumun farkındadır ve böyle bir hadisenin yaratacağı endişelerle meseleyi etraflıca ele almaya çalışmıştır. Bu noktada

<sup>96</sup> Y.A.HUS. 176/25.

Kızıldeniz’de bulundurulacak harp gemilerinin bir vazifesi de Habeş tehdidine karşı tedbir almaktır.

Habeşlilerin yarattığı tehdiye karşı Osmanlı makamları arasında geçen yazışmalardan birinde, Afrika sahillerindeki halkın Mısır hükümeti aleyhinde bir hayli heyecanlı oldukları belirtilmiştir. Habeş ileri gelenlerinden Menelik ve Yohanna’nın Musavva’ya saldıracakları ve ahalinin bundan dolayı Musavva Adası’na iltica ettiği söylenmektedir. Şimdiye kadar buralar Mısır hükümetinin tasarrufunda olduğundan bir şey yapılamadığı açıklanmaktadır. Mısır hükümetinin de Sudan hadiseleri yüzünden yabancılardan yana olacağı şüphe edilmektedir. Kızıldeniz tamamen Osmanlı mülkü olarak kabul edildiğinden muhafazası Osmanlı Devleti’nin sorumluluğundadır. Habeşistan’ın böyle bir limana sahip olması, Yemen ve Mısır’ın elden çıkmasına neden olur denmektedir ve bu yüzden karakol vapurlarının bulundurulmasının zaruri olduğu yazılmıştır.<sup>97</sup>

Kızıldeniz’de hareketliliğin artması nedeniyle Osmanlı Devleti’nin bazı sahillere asker çıkarması da gündeme gelmiştir. Aslında bu bir iddia şeklinde kalmıştır. Bu iddianın en çok rağbet gördüğü yerler ise Avrupa’nın belli başkentleri olmuştur. Bu iddiaları destekleyen gelişme ise, İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ni cesaretlendirmesidir. Böylelikle Mısır’da hem kendini daha rahat hissedecek hem de Kızıldeniz’e başka Avrupalı güçler yerine Osmanlı Devleti’nin yerleşmesini sağlayacaktır. 29 Ocak 1885’te Sadarete sunulan bir yazıda Kızıldeniz sahillerine Osmanlı askeri sevk olunacağına dair ortaya çıkan havadis hakkında Lord Granville tarafından malumat istenmiştir. Lord Granville’in Kızıldeniz sahillerine ve Arabistan cihetine Osmanlı Devleti tarafından ehemmiyet verilmesini ifade eylediğine dair haberler Hasan Fehmi Paşa tarafından İstanbul’a bildirilmiştir.<sup>98</sup> Hadisenin gerçekleşmesi Lord Granville’in Osmanlı askerinin Kızıldeniz sahillerine asker gönderip göndermeyeceğini Hasan Fehmi Paşa’ya sormasıyla olmuştur. Paşa da malumatı olmadığını ama İstanbul’a soracağını ifade etmiştir.<sup>99</sup>

İtalya’nın Kızıldeniz’deki faaliyetlerini arttırması, özellikle de hukuken Osmanlı sınırları içinde olan ancak kuvvetli bir askeri unsurla desteklenmeyen Musavva için endişeyle karşılanmıştır. Bu endişe nedeniyle İtalya, Osmanlı Devleti tarafından protesto edilmiş ve İtalya’daki Osmanlı elçilik makamları ülkede olan biteni ivedilikle İstanbul’a bildirmek için gayret sarf etmişlerdir. 12 Şubat 1885’te Roma Elçiliği Ateşemiliteri Rıza Efendi tarafından Bahriye Nezareti’ne gönderilen tahrirat üzerine, İtalya Devleti’nin Kızıldeniz’deki

---

<sup>97</sup> Y.A.HUS. 176/25.

<sup>98</sup> Y.A.HUS. 180/113.

<sup>99</sup> Y.A.HUS. 180/113.

saldırgan teşebbüslerinden dolayı Osmanlı Devleti'nden yapılan protestolar Hariciye Nezareti'nde görüşülmüş ve gereği yapılmıştır.<sup>100</sup> Yine 12 Mart 1885'te Ankona adlı zırhlının Port Said'e gittiğine dair Roma elçiliğinden alınan telgraf Osmanlı makamlarına ulaştırılmıştır. Musavva'nın İtalya askeri tarafından işgali hakkında İngiltere Dışişleri Müsteşarı'nın parlamentoda beyan ettiği ifadeler ve bunun İtalya'da kamuoyunu nasıl etkilediği hakkındaki telgraf gönderilmiştir. İngiltere ve İtalya'nın Kızıldeniz'deki faaliyetler için ittifak halinde olup olmadığına dair mecliste sorulan sorulara ise İtalya Dışişleri Bakanı Mösyö Mancini tarafından cevap verilmediği elçilikten bildirilmiştir.<sup>101</sup>

12 Mart 1885'te İtalya ahalisinin Kızıldeniz'de vuku bulan askeri sevkیات hakkındaki eğiliminin ne suret ve ne sebeple ortaya çıktığına dair Roma Maslahatgüzarlığı'ndan gelen tahrirat ele alınmıştır.<sup>102</sup> Maslahatgüzar, 17 Mart 1885'te Hariciye Nezareti'ne de sunduğu raporunda, İtalya ahalisinin Kızıldeniz'deki askeri faaliyetlerle ilgi kanaatlerinde sapmalar olduğu bunun da hedeflerin gerçekleşmeyecek gibi olmasından ileri geldiğini yazmıştır.<sup>103</sup> 21 Mart 1885'te Hariciye Nezareti'nden Hasan Fehmi Paşa Hazretlerine gönderilen yazıda ise İtalya'nın Kızıldeniz'deki faaliyetlerine bir izahat getirilmiştir. Buna göre İtalya'nın Kızıldeniz'deki faaliyetlerinin Mısır Meselesi'ne etki edeceği, Musavva ve Beylül'ün bu kapsamda işgal edildiğini Mösyö Mancini'nin dahi dile getirdiği belirtilmiştir. Ayrıca Mısır Meselesi'nin şu anda çözümüne yakın olmadığını ilave edilmiştir.<sup>104</sup>

İtalya'nın Musavva'yı işgali ilgili yakından takip edilmiştir. Osmanlı, elçileri vasıtasıyla hadisenin gelişimini ve kendi alacağı tedbirleri tespit bakımından bilgi toplamaya özen göstermiştir. Bu konu hakkında hem parlamentoda hem de gazetelerde çıkan haberler İstanbul'a bildirilmiştir. 28 Mart 1885'te Sadarete gönderilen tezkerede, Deba Gazetesi'nin mehfuf nüshasında İtalya'nın müstemlekeler politikası hakkında ve Afrika'ya asker gönderilmesinin sebeplerine dair alınan sualler üzerine İtalya Dışişleri Bakanı'nın parlamentoda yaptığı açıklamalarda İtalya'nın müstemlekeler hakkında olan politikasının iki kısma ayrıldığını belirtmiştir. Birincisi Kızıldeniz sahillerinin işgaliyle oralarda asayişin muhafazası ve ikincisi ise şimdilik bundan başka açıklamanın yapılmayacağıdır. Derginin adı geçen muhabiri şimdiye kadar hiçbir devletin Dışişleri bakanının böyle açıktan açığa bir dille bu konuları dile getirmediğinin altını çizmiştir. Hatta Mösyö Mancini'nin ilerde Osmanlı Devleti'nin uğrayacağı zarardan istifade ile

<sup>100</sup> Y.A.HUS. 180/124.

<sup>101</sup> Y.A.HUS. 181/12.

<sup>102</sup> Y.A.HUS. 181/62.

<sup>103</sup> Y.A.HUS. 181/62.

<sup>104</sup> Y.A.HUS. 181/32.

İtalya'nın Trablusgarb'ı da zapt edeceğini ifade etmiştir. Bu şekilde açıktan açığa dile getirilen ifadeler Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiştir. Bu ifadelerin izaha muhtaç olmamasına rağmen Roma Maslahatgüzarlığına yazılarak bu durumun tahkik edilmesi ve tedbirlerin vakit geçirilmeden alınması gerekli görülmüştür. 29 Mart 1885'te İtalya Dışişleri Bakanı Mösyö Mancini tarafından parlamentoda okunan nutuktan bahisle Deba Gazetesi'nin vaki olan neşriyatı üzerine padişah'tan gelen istek Sadarete sunulmuştur. İtalya'nın birçok savaş tedarikinde bulunduğu anlaşılmıştır. Roma elçiliğinden tahkik edilmekle birlikte bunun devletlerarasındaki hukuka aykırı olduğu ortadadır. Bu yüzden de bu durumun İstanbul'daki elçilerle birlikte İtalyan elçisine de uygun bir dille bildirilmesi istenmiştir. Bunun yanında Padişah'tan gelen emir, Hariciye Nazırı ve diğer yetkililerle görüşülmüştür. Gazetenin yazısına kesin gözüyle bakmamak Roma Maslahatgüzarlığından gelecek cevaba göre de hareket etmek gerekmektedir. Ancak İtalya'nın Kızıldeniz'de şimdiye kadar devam eden hareketleri ortada ve devletlerarası hukuka uymaması göz önünde iken, uygun bir dille İtalyan elçisinin uyarılması isabetli görülmüştür.<sup>105</sup> Ayrıca İtalya'nın Kızıldeniz'de faaliyetlerine karşı tedbirlerin alınması ve Trablusgarb hakkındaki ifadeye gelince ihtiyatlı olunması ve durumun padişaha bildirilmesi kararlaştırılmıştır.<sup>106</sup>

Kızıldeniz'de etkin bir şekilde faaliyette bulunan devletlerden biri de Fransa'dır. Fransa, Kızıldeniz girişindeki sahillerle ilgilenmiştir. Ancak Arap Yarımadası'nda etkin bir nüfuz alanı kuramamış buna karşın Afrika sahillerinde önemli mevkiiler elde etmiştir. Osmanlı Devleti ise Fransız teşebbüslerini yakından takip etmiştir. İngiltere ile Fransa arasındaki görüşmeler takip edilen başlıklar arasında yer almıştır. Her ne kadar doğrudan bu iki devlete ya da birisine karşı caydırıcı askeri tedbirler almak mümkün olmasa da diplomatik yollarla Osmanlı Devleti bölge üzerindeki hukukunu muhafaza etme gayreti içindedir. 21 Mayıs 1887'te Londra Elçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne Kızıldeniz sahillerinden bir kısmı hakkında İngiltere ile Fransa arasında cereyan eden müzakerata dair telgraf gönderilmiştir. Elçi, telgrafında Salisbury'nin büsbütün elverişsiz bir arazide olan Aden askeri birlikleri için her gün hububat ve başka ihtiyaçlar için Somali taraflarına muhtaç olduğunu ancak Fransızların sahilin daha kuzey taraflarına yerleşmesi ile İngiltere ve Fransa'nın karşı karşıya gelebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Osmanlı elçisi, Osmanlı Devleti'nin Aden'in ihtiyaçları için yürütülen faaliyetlerde mahzur görmediğini ancak Fransa ile anlaşılması gündeme gelince meselenin değiştiğini söyleyerek karşılık vermiştir. Osmanlı Devleti'nin adı geçen arazide hukukunu muhafaza

---

<sup>105</sup> Y.A.HUS. 181/41.

<sup>106</sup> Y.A.HUS. 181/48.



etmek için bu ihtarı yapmak zorunda olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Salisbury, Babıali hüküm ve nüfuzunu icra edemediğinden İngiltere hükümeti Osmanlı Devleti'nin hukuk-ı hükümranisine halel gelmeden huzur ve intizamı muhafaza ve kendi menfaati için tedbir almaya muhtaç kaldı cevabını vermiştir. Bu sözler üzerine elçi de mademki fikirleriniz bu merkezdedir anlaşmaya bölgenin Osmanlı Devleti'nin hukuk-ı hükümranisi altında olduğuna dair bir şart veya bir ibare eklemek mümkün olur mu diye sormuştur. Eğer böyle yapılırsa yapılan bu teklifin Babıali'nin menfaatine olacağını ilave etmiştir. Salisbury de kendisi için bir mahzur olmadığını ve dikkate alacağını söylemiştir.<sup>107</sup> Bu şekilde Osmanlı Devleti iki devletin kendi arasında yapacağı ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve hukukuna zarar verecek gelişmelerin önünü almak istemiştir.

İtalya'nın Kızıldeniz'deki faaliyetleri XIX. yüzyılın sonlarına doğru iyice artmıştır. Ele geçirilen Musavva Limanı ve Doğu Afrika'daki arazilerde askeri faaliyetler aralıksız devam etmiştir. Osmanlı Devleti de Roma Elçiliği ve Napoli Başşehbenderliği gibi kurumları vasıtasıyla bu trafiği takip etmiştir. Askeri sevkiyatlar konusunda Napoli Başşehbenderliği çalışmalar yürütmüş ve liman üzerinden geliş gidişleri ve öğrendiği bilgileri İstanbul'a göndermeye çalışmıştır. 30 Temmuz 1888'de Napoli Başşehbenderliğinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen tahriratta, İtalya hükümeti tarafından Kızıldeniz'e vuku bulan askeri sevkiyata dair önemli bilgiler verilmiştir. Tahriratta, Napoli Limanı'na gelen bir vapurda 2.450 tonluk mühimmat ve diğer araç gereçlerle 422 askerin indiği ve 130 askerin gemiye bindiği bildirilmiştir.<sup>108</sup> Napoli Başşehbenderliğinden gelen tahrirat 14 Ağustos 1888'de Sadarete intikal etmiş ve 16 Ağustos 1888'de de Hariciye Nezareti'nin tezkeresi ile birlikte sadrazam tarafından padişaha sunulmuştur.<sup>109</sup> Napoli üzerinden yapılan askeri faaliyetler daha sonra da devam etmiş ve bunlar ayrıntıları ile bildirilmiştir.<sup>110</sup>

Kızıldeniz'de XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dikkat çeken bir diğer hadise de salgın hastalıklarla mücadeledir. Yarattığı tahribatın büyüklüğünden dolayı bu konu özel olarak üzerinde durulan bir başlık olmuştur. Her yıl çok sayıda insanın ziyaret ettiği Kutsal Mekânları barındıran Arap Yarımadası salgın hastalıklarla mücadele için daha da hassas bir bölge olarak kabul edilmiştir. XIX. yüzyıl içinde her ne kadar veba eski önemini kaybetse de bu sefer kolera önemli bir tehdit haline gelmiştir. Hindistan'dan çıktığı tahmin edilen bu hastalığın hacılarla Arap Yarımadası'na ve oradan Avrupa'ya kadar

<sup>107</sup> Y.A.HUS. 203/50; Y.EE. 51/47.

<sup>108</sup> Y.A.HUS. 216/36.

<sup>109</sup> Y.A.HUS. 216/36.

<sup>110</sup> Y.A.HUS. 217/71.

yayıldığı şeklindeki kanaat tedbirleri daha üst noktaya çıkarmıştır. Kızıldeniz girişindeki Babü'l Mendeb Boğazı etrafında bu yüzden karantinalar açılması kararlaştırılmıştır. Karantinalar açılmasındaki bir diğer neden ise Avrupalı güçlerin Kızıldeniz'de gerçekleştireceği müdahalelerin önünü almaktır. Osmanlı Devleti'nin bölgeyle ilgilenmediği ve Hindistan'dan gelen koleranın Avrupa'yı etkisi altına aldığı şeklindeki açıklamaların ve buradan doğacak müdahalelerin başlamadan etkisiz hale gelmesi için sağlık konusunda özellikle gayret gösterilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu endişeleri, İtalya'nın konuyla ilgili daha sonra yaptığı açıklamalarla gerçeklik kazanacaktır.

Kolera salgınları XIX. yüzyılda vebadan daha fazla tahribat yapan bir hastalık olmuştur. Büyük yıkımlara yol açan bu hastalık daha ziyade Hindistan kanalı ile diğer bölgelere yayılmıştır.<sup>111</sup> Hicaz'ın milletlerarası politika gündemine gelmesini sağlayan kolera Hicaz'da ilk defa 1831 yılında görülmüştür. Bu tarihten 1865 yılında dikkatleri üzerine toplayan büyük salgına kadar kolera, Hicaz'da altı defa görülmüştür.<sup>112</sup> Salgınlardan dolayı Kızıldeniz'in Osmanlı sahillerinde üzerinde çalışılan sıhhiye idaresinin tertip ve teşkiline memur edilen komisyon çalışmalarını tamamlayarak bir rapor hazırlamıştır. Arif Efendi, Mösyö Dickson, Mösyö Marvan, Mösyö Marşan ve Bartoletti Efendi'den meydana gelen komisyonun raporunu Bartoletti Efendi 28 Ekim 1868'de Sıhhiye Meclisine takdim etmiştir. Raporda Hicaz ve Yemen'de sıhhiye idareleri teşkil edilmiştir. Hicaz Sıhhiye İdaresi'nin bünyesinde Cidde, Kurfuda, Rabig ve Lit karantinaları gösterilmiştir. Yemen Sıhhiye İdaresi bünyesinde ise Hudeyde, Moha, Luhayye, Cizan ve Kamaran karantinaları yer almıştır.<sup>113</sup>

Salgın hastalıklarla mücadele için Kızıldeniz girişinde tahaffuzhaneler açılması kararlaştırılmıştır. Tahaffuzhanelerle ilgili çalışmalar yapılmış ve bazı bölgeler tespit edilmiştir. Ancak açılan tahaffuzhanelerin zamanla da ıslahına ihtiyaç duyulmuştur. Bununla ilgili XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı makamlarında ve özellikle Sıhhiye Nezareti'nde çalışmalar yürütülmüştür. 2 Ocak 1894'de Tahaffuzhaneler Özel Komisyonu tarafından tanzim olunup Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'nin 2 Ocak 1894 tarihli toplantısında okunan ve kabul olunan raporda Kamaran Tahaffuzhanesi<sup>114</sup> ile Ebu Said ve Vasıta Tahaffuzhaneleri hakkında görüşme yapılmıştır. Tahaffuzhaneler Özel Komisyonu tarafından hazırlanan raporda Kızıldeniz'deki tahaffuzhanelerin ıslah edilmesinin gerektiğine karar verilmiştir. Kızıldeniz tahaffuzhaneleri

<sup>111</sup> Sarıyıldız 1996, s. 1.

<sup>112</sup> Sarıyıldız 1996, s. 13.

<sup>113</sup> Sarıyıldız 1996, s. 27-28.

<sup>114</sup> Kamaran tahaffuzhanesi ilk olarak 1882 yılında açılmıştır. Hicaz karantina teşkilatı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Gülden Sarıyıldız'ın eserine bakınız; Sarıyıldız 1996.

içinde ilk bilgi verilen yerlerden biri Kamaran Tahaffuzhanesi olmuştur. Ayrıntıları ile belirtilen Kamaran Tahaffuzhanesinin durumu raporlarla açıklanmış ve yapılacak iyileştirmeler belirtilmiştir.<sup>115</sup>

İyileştirilmesi düşünülen Kamaran Tahaffuzhanesi için 15 Ocak 1894'te Sıhhiye Nezareti'ne bir yazı gönderilmiştir. Yazıda, Hindistan'dan gelecek hacılar için daimi bir tahaffuzhane olan Kamaran Adası'na konulmak üzere bir inspektor ile altı doktor ve iki kâtip, iki yazıcı, iki nefer gardiyan ve etüv için bir makinist ve bir ateşçi ve kadınlar için bir de kadın gardiyan tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca diğer icap eden işlerle hademelerin mahallinden tedarik edilmesi uygun görülmüştür. Geçen sene bu işte hizmetlerde bulunmuş ve gayretleri görülen doktorun aylık 5.000 kuruş ile yeni kurulacak heyete dâhil edilmesi ve heyete de aylık 37.350 kuruş maaş verilmesi ve bunun sıhhiyeden karşılanmasına karar verilmiştir. Bu tahaffuzhanenin recebin sonundan zilhiccenin sonuna kadar da hazır bulunacağı belirtilmiştir. Muhafazası için 7. Ordu'dan yüksek rütbeli bir zabıt ve 200 askerin ve yine Kızıldeniz'de bulunan donanmadan bir geminin gönderilmesi Meclis-i Mahsus-ı Vükela tarafından kararlaştırılmıştır. Alınan kararlar Seraskerlik makamına ve Bahriye Nezareti'ne bildirilmiş ve oradan da Yemen Vilayeti'ne telgrafla haber verilmiştir. Yine 16 Ocak 1894 tarihinde Sıhhiye Nazırı'ndan gelen bir taleple Hindistan'dan ve diğer adalardan gelecek hacılar sebebiyle ve Kamaran Adası'nın konumundan dolayı Kızıldeniz'de bulunan donanmadan bir geminin hacıların muhafazası için hızlıca adaya gönderilmesi istenmiştir. İki gün sonra 18 Ocak 1894'te de Sıhhiye Nezareti'nin talebi doğrultusunda istenilen geminin gönderileceği haber verilmiştir.<sup>116</sup>

28 Şubat 1894'te Sadrazam, Babü'l Mendeb Boğazı civarında Şeyh Said adlı mahalde mükemmel bir Osmanlı sıhhiye heyeti bulundurularak adı geçen boğazdan geçerek Kızıldeniz'in Asya ve Afrika sahillerine uğrayacak gemiler hakkında Akdeniz ve Karadeniz boğazları muameleatına uygun bir sıhhiye uygulamasının yerinde olacağına kanaat getirmiştir. Bu uygulamanın faydalarından bahisle daha önce Paris Sıhhiye Konferansı'nda böyle bir teklifin bulunması hususunun Turhan Bey Efendi Hazretlerine bildirilmesi Daire-i Sıhhiyece uygun görüldüğüne dair Sıhhiye Nezareti'nin tezkeresi Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşülmüştür. Görüşmede Şeyh Said adlı mahallin Osmanlı Devleti'nde bulunması ve orada bir miktar Osmanlı askeri dahi olmasından dolayı bu noktada bir karantina merkezi Hindistan ve Hint Okyanusu'ndaki adalardan gelecek hacılara sıhhiye uygulamasından geçirilmesi

<sup>115</sup> A.MKT.MHM. 570/17.

<sup>116</sup> A.MKT.MHM. 570/12.

siyaseten de faydalı görülmüştür.<sup>117</sup>

Osmanlı Devleti, Kızıldeniz'deki hacıların geliş gidişinin sıhhatle yapılması ve XIX. yüzyıl içinde kendini gösteren koleraya tedbir olarak tahaffuzhaneler konusunda hassas davranmıştır. Bu hassasiyet Kızıldeniz'de kendini biraz daha fazla göstermiştir. XIX. yüzyıl içinde Kızıldeniz dünya siyasetinin önemli rekabet alanlarından biri haline gelmiştir. Bu rekabete karşı da Osmanlı Devleti kendisine yöneltilen eleştirileri boşa çıkarmak ve varlığını kuvvetlice göstermek düşüncesinden hareketle mücadele vermiştir. Ancak bu mücadele kolay olmamış devletin birçok yönden zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur. Buna rağmen bölgedeki en küçük asayiş sorunları da devletin üst makamları tarafından yakından takip edilmeye çalışılmıştır. Bölgenin yakından takip edildiğini gösteren hadiselerden biri de 11 Aralık 1894'te yaşanmıştır. Sıhhiye Nezareti'ne gönderilen haberlerde, Kamaran heyet-i sıhhiyesini teşkil eden ve Rum milletinden bulunan doktorların liman reisi ve biraderini ve bir sirkat (hırsızlık) maddesini bahane ederek otuz kadar sönbekçiyi darp ile bu sönbekçilerden birinin vefatına ve birinin kemiğinin kırılmasına sebep olduğu bilgisi İstanbul'a ulaşmıştır. Bu konuda gerekli tedbirlerin alınması Sıhhiye Nezareti'nden istenmiştir.<sup>118</sup>

Kamaran Tahaffuzhanesinin kargir binalarla inşası konusu uzun tartışmalarla devam etmiş ve nihayetinde bu iş belli bir seviyeye getirilmiştir. Osmanlı Devleti başka zorluklarına rağmen bu tahaffuzhanenin inşasına ve layıkıyla faaliyetine özen gösterdiğinden dört yıl sonra tahaffuzhane daha iyi bir konuma gelmiştir. İnşaatın bitimiyle birlikte de teslim alınması için gerekli hazırlıklar başlamıştır. 29 Mart 1899'da Sıhhiye Nazırı'ndan Sadarete gönderilen haberde, Kamaran Tahaffuzhanesinin biten inşaatını keşif ve teslim almak üzere heyet-i fenniye'nin şimdiden tayin edilmesi lüzumlu görülmüştür. Bu heyetin iki kişiden oluşması birinin Osmanlı hükümeti diğerrinin yabancı elçiler tarafından belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı tarafından belirlenecek kişinin ise Nafia ve Ticaret Nezareti'nden olması ve gelecek mayıs ayından itibaren Kamaran Adası'nda bulunması uygun görülmüştür. Adı geçen şahısların her birine harcırah ve diğerr harcamaları için Sıhhiye veznesinden 25.000 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır. Meclis-i Sıhhiyece karar verilmiş olan heyet-i fenniye'nin istenildiği gibi işlemesi için iki iskele inşası ve eldeki iskelelerin ıslah edilmesi bunun yanında diğerr binaların da gözden geçirilmesi, başka işler için daha ne kadar masraf gideceğinin keşif edilmesi ve bir mazbata ile hazırlanması istenmektedir. Daha sonra da hükümet tarafından atanacak bir

---

<sup>117</sup> Y.A.HUS. 291/44.

<sup>118</sup> A.MKT.MHM. 570/17.

mühendise teslim edilmesi hususları kararlaştırılmıştır.<sup>119</sup> 2 Nisan 1899'da da Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'nin aldığı karar Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bildirilmiştir.<sup>120</sup> Ticaret ve Nafia Nezareti de 3 Nisan 1899'da Sadarete gönderdiği yazısında, bu vazifeye Heyet-i Fenniye başmüfettişi olup, aranan özelliklere sahip olmasına bakımından Mösyö Rive uygun görülmüştür.<sup>121</sup> 27 Mayıs 1899'da Heyet-i Fenniye'ye katılacak ve Kamaran'da biten tahaffuzhane inşaatını keşif ve teslim alacak kişilerden diğerinin de Meclis-i Nafia azasından ve Hendese-i Mülkiye-i Şahane muallimlerinden Robert Land Efendi olması kararlaştırılmıştır. Ancak Kamaran'a varmalarından sonra Land Efendi'nin vefat etmesi ve bazı inşaatın dahi tamamıyla bitmemiş olmasından dolayı Mösyö Rive İstanbul'a dönmüş ve keşif raporunu Meclis-i Sıhhiye'ye sunmuştur.<sup>122</sup>

Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'deki siyasi rekabet ve hukuken kendine bağlı topraklarının yağmalanması girişimlerine karşı almaya çalıştığı önlemlerden birisi de bölgedeki deniz gücünü arttırmaktır. Süveyş Kanalı açılmadan önce başlayan bu girişimler daha sonra da devam etmiştir. Kanal açıldıktan sonra daha da pekiştirilmeye çalışılmıştır. Bir ara Afrika sahillerinin Mısır Hıdivliğine bırakılması gerçekleşmiş ise de Mısır'ın bölgeden çekilişi ile ortaya çıkan boşluk yine Osmanlı Devleti tarafından doldurulmak istenmiştir. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın her geçen gün bölgedeki etkilerinin artması bu durumu bir anlamda zorunlu kılmıştır.

19 Aralık 1856'da Mısır Valisi'ne gönderilen yazıda, Kızıldeniz'de teşkili tasavvur edilen vapur kumpanyası hakkındaki teklif padişaha bildirilmiştir. Böyle bir kumpanyanın Kızıldeniz'de olması tertip ve teşkilin mülken ve milleten ve şimdi ve sonra bir süre faydasının olacağı olduğu kabul edilmiştir. Bu kumpanyanın namının padişaha ait olması ile teşkilinin Meclis-i Ali Tanzimat'ta görüşülmesi, Bağdat, Cidde Valilerine ve Yemen Mutasarrıfı'na bildirilmesi uygun görülmüştür. Aynı zamanda kumpanyaya istekli olanlar olursa onların da hissedar olabileceği belirtilmiştir.<sup>123</sup> Ardından Bağdat ve Cidde Valileri ile Yemen Mutasarrıfı'na durum bildirilmiştir. Bildirilen haberlerde, Hicaz sahilleri ile Yemen tarafları ve Musavva, Sevakin, Kasir ve Basra taraflarına gidip gelecek ve namı padişaha ait olacak vapur kumpanyasının kurulmasına müsaade edildiği yazılmıştır.<sup>124</sup> Konuyla ilgili 23 Ocak 1857'de de benzer görüşmeler ve yazışmalar olmuştur. Bu yazışmalarda

<sup>119</sup> A.MKT.MHM. 578/2.

<sup>120</sup> A.MKT.MHM. 570/12.

<sup>121</sup> A.MKT. MHM. 578/2.

<sup>122</sup> A.MKT.MHM. 578/2.

<sup>123</sup> A.MKT.UM. 261/25.

<sup>124</sup> A.MKT.UM. 261/25.

yine benzer şekilde kurulacak vapur kumpanyasının Osmanlı Devleti'ne ait olan yerlerde işlettilmesi ve gerekli olacak limanların kumpanya aracılığı ile düzenlenmesinin tavsiye edildiği yer almıştır.<sup>125</sup>

Kızıldeniz'de Osmanlı gemilerinin bulundurulması XIX. yüzyılın sonuna doğru daha önemli hale gelmiştir. Bu dönemde Kızıldeniz'de yoğun bir faaliyet içine giren ve Musavva'ya yerleşen İtalyanlar hem denizlerde hem Afrika içlerine doğru faaliyetlerini arttırmak için yoğun bir çaba sarf etmeye başlamışlardır. Bu durumun önüne geçebilmek ya da hiç olmazsa eldeki toprakların muhafazasını sağlamak ve şiddetli rekabetin yaşandığı süreçte tahriklerle ortaya çıkabilecek isyanlara karşı tedbirli olmak bir zaruret olmuştur. Bu nedenle Kızıldeniz'deki Osmanlı deniz gücü ve İtalyanların bölgedeki faaliyetleri sık sık gündeme gelmiştir. 16 Haziran 1886'da Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, Kızıldeniz'in Afrika sahillerindeki bazı yerlerde İtalyanlar ve Fransızlar tarafından yapılmakta olan binalar ve diğer işlere dair Yemen Vilayeti'nden gelen bilgiler doğrultusunda Musavva'da İtalyanlar tarafından bina inşasında kullanılan şahısların oraya götürülmeleri dikkat çekmiştir. Böyle kimselerin imkân dâhilinde men edilmesi ve lazım gelenlere ihtarlarda bulunulması düşünülmüştür.<sup>126</sup> Böylece İtalya'nın etkinliği bir nebze olsun kırmaya çalışılmıştır.

Kızıldeniz'de alınan önlemler kapsamında, 5 Şubat 1888'de Hicaz Vilayeti'ne emir gönderilmiştir. Gönderilen emirde, Kızıldeniz sahillerinde, Cidde Sancağı ve Sevakin yakınlarında olan limanın imarı gündeme gelmiştir. Tekrar faaliyete geçebilmesi için vali tarafından istenilen ve şimdiye kadar alınanlardan başka 124.037 kuruş 17 paranın sarfiyla orada bir hükümet konağı ve topçu kalesi ve iki nizamiye ve iki zaptiye karakolu inşası ve bir sancak ve diğeri deniziyle limana karantina yapılması teklif olunmuştur. Gerek bunların idaresi ve yapılacak limanın üstünde bir kasaba teşkili ve adı geçen binaların inşasından dolayı kasabada yaşayanların daha içerideki bir kasabaya taşınması ve birinci sınıftan mahalli lisana aşına bir kaymakam atanması yerinde görülmüştür. Yapılacak çalışmalar asayişin sağlanmasına yardımcı olacaktır. Hükümet konağına isabet eden miktarın Dâhiliye Nezareti'nden karşılanması ve karakollara isabet eden kısmın dahi buradan karşılanması düşünülmüştür. Yine Serasker, Sıhhiye Nezareti ve Rüsumat Emaneti'nin de işin içinde olması ve 28.031 kuruş 16 paranın askeri tahsisattan karşılanması ve 96.000 kuruşun dahi dâhiliye tahsisatından karşılanması, hükümet konağının 96.000 kuruşu geçmemesi ve hızlıca yapılması uygun görülmüştür.<sup>127</sup>

---

<sup>125</sup> A.MKT.MHM. 268/42.

<sup>126</sup> DH.MKT. 1351/18.

<sup>127</sup> DH.MKT. 1482/100.

Hicaz Vilayeti aracılığı ile 24 Temmuz 1899'da Sadarete gönderilen yazıda Kızıldeniz'deki Osmanlı deniz gücü ile ilgili hususlar gündeme gelmiştir. Yazıda, Basra sahillerine çıkarılmak üzere bir miktar asker ve mühimmat transit suretiyle İngiltere'den Port Said'e getirilip Bazin Kumpanyası'na aktarıldığı haber alınmıştır. Seraskere sevk edilen yazıda Cidde'de Sinop Korveti'nin bulunduğu gibi Ziver-i Derya'nın yerine geçmek üzere Süveyş'te tamirata biten ve Basra'ya memur olan Şevketnûma Gambotu'nun da Kızıldeniz taraflarında bulundurulması münasip görülmüştür. Basra'ya da başka bir vapur gönderilmek üzere Kızıldeniz'e varmak üzere olan Kusra Vapuru'yla gönderilmekte olduğu ve bir de telgrafta bildirildiği üzere askerlerin erzakını nakle memur olan vapurun oradan ayrıldığı belirtilmiş ise de ayrılmasının tamire ihtiyaç olmasından kaynaklandığı açıklanmıştır. Yine Nurü'l Bahir ve Mekke nam vapurlarıyla ilgili yazı da gönderilmiştir. 16 Mayıs 1315 tarihli tezkerede belirtildiği üzere durum Hicaz Vilayeti'ne yazılmıştır. Vilayet cevap olarak her türlü ihtimale karşı bunların denize çıkarılmaması ve sahillerin savunulması için deniz gücünün yeterli olmadığını yazmıştır. Yine gelen emir üzerine Ziver-i Derya Vapuru'nun Yemen taraflarına gönderilmesi emredilmiştir. Ancak vilayet, sahillerin muhafazası için bir takım zorluklar olduğunu dile getirmiştir. Bunlardan en başta gelen gemilerin yetersiz olmasıdır. 3 Haziran 1315 tarihli gönderilen tezkere ile Cidde'de mevcut olan korvet ve gambot vapurların sürekli teftişlere devam edebilmeleri için kömür gönderilmesine muhtaç olunduğu ve bunlar için 40.000 lira kömür parası lazım geldiği belirtilmiştir. Bunun hepsi gönderilemese de ilk şimdilik 1.000 lirasının olsun gönderilmesi zarureti açıklanmıştır. Ancak şimdiye kadar henüz bir akça alınmaması ve Hicaz ile Yemen sahillerinde her ne kadar gemilerin teftiş yapabilmeleri mümkün olsa da bunları hareket ettirecek kömür bulunmuş olmasına binaen 20.000 liranın Bahriye dairesine verilmesi istenmiştir. Bir de Yemen ve Hicaz vilayetlerinin kara ve denizden muhafaza ve asayişine sarf olunmak üzere evvelce kararlaştırılan 120.000 liranın ihtiyaç ettiği noktalar belirtilmiştir. Yine denizde hangi cihette ne miktar gemi bulundurulması icap ettiğini tayin etmek için kara ve deniz Erkan-ı Harbiye dairesinden mürekkep bir komisyon teşkili ile asayiş ve ameliyat müzakere edilerek bir plan tanzimi lazım geleceği gösterilmiştir. Teftiş vazifesini ifa için Kızıldeniz sahillerine tayin olunan gemilerden istifade olunabilmesi bunların her zaman seyir ve hareket etmelerine ve bunun da yeterli kömüre bağlı olduğu üzerinde durulmuştur. Nezaretin bu konudaki maruzatı üzerine icabının icrasıyla beraber Kızıldeniz sahillerinin sürekli ehemmiyet kazandığı, karadan ve denizden muhafazanın ciddi bir surette icra edilmesi istenmiştir. İstenilen mevkileri savunmaya kabiliyetli olan gemilerin türü ve miktarıyla muvaffakiyeti tayin için nizamiye ve bahriyeden gayet müktedir zevattan mürekkep bir komisyonun

teşkil edilmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca bu konuya Hicaz ve Yemen Vilayetleri memurlarından güvenilir bir kişinin görevlendirilmesi istenmiştir.<sup>128</sup>

Zaman içinde Kızıldeniz’de vapurların bulundurulmasının ve durumlarının güçlendirilmesinin ehemmiyeti artarak devam etmiştir. Hicaz sahilleri ve daha fazla risk altında olan Yemen sahilleri bu ehemmiyeti üzerinde toplayan bölgelerdir. Hicaz Vilayeti’nin sahilleri her ne kadar doğrudan tehditten uzak kalsa da Yemen Vilayeti sahilleri daha fazla risk altında kalmıştır. 20 Ocak 1900’de Yemen Vilayeti’ne gönderilen bir yazıda, biri Hudeyde ile Kurfuda ve diğeri Hudeyde ile Moha ve Aden arasında her hafta gelip gitmek üzere idare-i mahsusaca tahsis edilen Necid ve Plevne vapurlarının henüz gelmediğinden bahisle yapılan görüşmelerde bunların posta vazifesiyle görevlendirileceği anlaşılmıştır. Ancak bir vapurun posta işiyle gelip gitmesinin yeterli olacağını anlaşılmayla bu işe elverişli olan İnyet Vapuru tahsis edilmiş olup geçende Kızıldeniz’e gönderildiği ve tahminen orada son bulacak askeri nakliyattan sonra Süveys’te kalarak adı geçen sahilde posta icra etmesi kararlaştırılmış ve Bahriye Nezareti’nden alınan tezkerede belirtilmiştir.<sup>129</sup> Yine 16 Mart 1902’de Seraskerlikten kaleme alınan bir yazıda, Kızıldeniz’deki gemiler askeri sevkiyatı temin edememekte olduğundan bunların işe yarayacak hale getirilmesi ve düzenlenmesi 7. Ordu tarafından Bahriye Nezareti’ne bildirilmiştir. Yemen sahillerinde İskender, Kilitbahir korvetleri ve Ziver-i Derya ve Nurü’l Bahir vapuru hümayunlarıyla Mekke, Pira ve Galata istimbotlarından ibaret olarak toplam 7 adet gemi bulunmaktadır. Bunların hepsi hareket halinde olup şayet içlerinde tamire muhtaç olanlar var ise onların da Kamaran’da inşa edilen alanlarda tamirlerinin yapılması uygun görülmüştür. Alınan telgrafta vapurların istenilen hizmetleri göremedikleri Hudeyde Kumandanlığı’ndan bildirilen haberlere göre geçenlerde Fransa ve İtalya harp gemilerinin Osmanlı sahillerinde dolaştıkları ve Babü’l Mendeb’teki topçu askerlerinin de değiştirilmesi söz konusu olmuştur. Bu sırada korsanların ateşine maruz kaldıkları ve Osmanlı askerlerinin buna karşılık verdikleri ateşi etkisiz kıldıkları belirtilmiştir. Bu açıdan bölgede gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir.<sup>130</sup> Aynı şekilde Kızıldeniz için gönderilmesi elzem olan vapur hakkında ve oralarda elverişli bazı küçük gemilerin dahi gönderilmesi için verilen emirname kaptan paşa hazretlerine verilerek ve kaptan paşadan gelecek tezkerenin Meclis-i Bahriye vasıtasıyla padişaha arz ve takdim edilmesi hakkında görüşmeler dahi olmuştur.<sup>131</sup>

---

<sup>128</sup> DH.MKT. 2224/124.

<sup>129</sup> DH.MKT. 2312/57.

<sup>130</sup> Y.MTV.231/49.

<sup>131</sup> A.AMD. 1/40.



Kızıldeniz'de Osmanlı Devleti'ni endişelendiren gelişmelerden biri de İngilizlerin Sevakin'i ele geçirme girişiminden duyulan endişedir. Sevakin bulunduğu konum itibarıyla Hicaz Vilayeti'nin karşısında kalır. Bu yüzden vilayetle bağlantıları kuvvetlidir. Bölgeye yerleşecek bir gücün Hicaz Vilayeti'ni de tehdit eder duruma gelmesi mümkündür. Hicaz Vilayeti taşıdığı önemden dolayı hem bir sembol niteliğinde hem de işgal dalgasının Osmanlı Devleti'nin daha iç bölgelerine yayılmasını durdurması bakımından manevi bir set pozisyonundadır. Bu yüzden Hicaz Vilayeti'ni doğrudan ve dolaylı olarak tehdit eden her hadise ve söylenti yakından takip edilmiştir.

Encümen-i Mahsus-ı Vükela, Paris elçiliğinden bildirilen telgrafla İngilizlerin Sevakin'e asker çıkarma ihtimalini 7 Nisan 1896 tarihinde görüşmüş ve bazı kararlar almıştır.<sup>132</sup> Encümen-i Mahsus-ı Vükela'nın aldığı kararlar doğrultusunda 9 Nisan 1896 tarihinde Bahriye Nazırı gönderdiği evrakla, Kızıldeniz'de Kilitbahir, Şevketnüma, Sinop, Kunfuda ve Nimet vapurlarının mevcut olduğunu bildirmiştir. Bunlar sac ve her vecihle elverişli olmasıyla bunlardan Kilitbahir Korveti, Süveys'ten tamir vesilesiyle Sevakin'e gönderilerek gözetlemeye devam edeceği gibi icabında diğer gemilerinde nöbetleşe Sevakin taraflarına gönderilebileceği belirtilmiştir. Yine Kızıldeniz'de bulunan gemilerin mevcudiyetine noksan gelmemek üzere Plevne Vapuru'nun dahi oraya gönderileceği açıklanmıştır. Yine Cidde'ye sevk edilmesi kararlaştırılan taburların hızlıca sevk için vapurların hazır olduğunu ve taburların hangi mevkiye bulduklarının ve hangi gün vapurlara bindirileceklerinin ve bunlara top vesaire levazım ve mühimmatın nelerden ibaret olduğunu tayin ve gizlice yazılması için Seraskerliğe bildirildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Seraskerlik ile hâsıl olacak muhabere üzerine derhal harekete geçileceği belirtilmiştir.<sup>133</sup>

11 Nisan 1896 tarihli Hariciye Nazırı'ndan Sadarete giden bir yazıda Paris Elçisi'nin telgrafı açıklanmıştır. İngilizlerin Sevakin'e asker sevk etmek niyetinde olduğu ve bu işin ise Mısır Meselesi'ne olumsuz tesiri olacağı ve Arapların tahriki ile Hicaz taraflarına fesadın yayılacağı gibi etkileri olacağı şeklindeki Fransa Dışişleri Bakanı'nın ifadeleri, Paris Sefareti (Münir Beyefendi) aracılığıyla telgrafla İstanbul'a bildirilmiştir. Bu noktadan hareketle hiçbir tarafa ve özellikle İngilizlere fark ettirilmeden değiştirme bahanesi ile mahalli kuvvetlere ilaveten edevat ve teçhizatı mükemmel olmak üzere ve lüzumu kadar top dahi verilerek dört tabur askerin süratle Cidde'ye sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Yine Kızıldeniz ve özellikle Sevakin cihetine karakol vazifesi ile lüzumu kadar geminin gönderilmesi ve bu işin mahremane

<sup>132</sup> İ.MTZ (05) 34/1978.

<sup>133</sup> İ.MTZ (05) 34/1978.

olarak Fransa elçisine bildirilmesi ve yine gizlice Paris Elçiliği'ne bildirilmesi üzerinde durulmuştur. Keyfiyetin mahremane olarak tebliğ olunması üzerine nazırın (Tevfik) teşekkürleri de Fransa Dışişleri Bakanı'na iletilmiştir. Alınan cevapta ise tedbirlerin yerinde görüldüğü, tek başına bir tedbir almadan önce Fransa hükümetiyle gizlice istişare edilmesinin lazım geleceği ifade edilmiştir. Elçi telgrafına bugünkü hissiyatına nazaran İngiltere hükümetinin tavrının uygunsuz olduğu, Fransa Dışişleri Bakan tarafından beyan edilmiştir şeklinde bir açıklama düşmüştür.<sup>134</sup> Görüşmelerden sonra mesele padişaha intikal etmiş ve gereği gibi yapılması üzerinde karar kılınmıştır.<sup>135</sup>

Osmanlı Devleti'nin dikkatinin yoğunlaştığı noktalardan biri de Somali sahilleridir. Somali sahillerindeki Zeyla konumu itibariyle yoğunlaşılacak noktaların başında gelmiştir. Daha önce Mısır Hidivliği'ne terk edilen bu yerlerden Mısır daha sonra çıkmak zorunda kalmıştır. 1884-1885 tarihlerine denk gelen bu süreç, tüm Afrika için önemli bir dizi olayın eşiği konumundayken Osmanlı Devleti hem doğrudan muhafaza ettiği toprakların güvenliği hem de hukuken kendisinin olduğunu ileri sürdüğü ve işgal edilen arazilerle ilgili girişimlerini devam ettirmeye gayret göstermiştir. 29 Nisan 1885'te Meclis-i Vükela'da görüşülen konulardan biri de, Zeyla'dan alınan Mısır askeri yerine oranın Osmanlı askeri tarafından işgalidir. Osmanlı elçisi Muzurus Paşa ve Lord Granville arasında bu konuda görüşme olmuştur. Görüşmede Osmanlı elçisi bu arazinin Mısır'dan ayrılamayacağı üzerinde durmuştur.<sup>136</sup>

Kızıldeniz'le ilgilenen devletlerden biri de İspanya'dır. İspanya'yı Kızıldeniz'le alakadar eden en önemli mevzu ise Kızıldeniz'de bir üs sahibi olmak istemesidir. Nedeni de Filipin Adaları'na gidip gelen gemileridir. İtalya'nın böyle bir üs için İspanya'ya teklif yapmasıyla bu istek hayata geçirilmek istenmiştir. İspanya'nın bir diğer arzusu ise Afrika'da daha fazla arazi sahibi olmak ve sömürgecilik faaliyetlerinde etkin olmaya çalışmaktır. Avrupa'nın birçok devletinin Afrika üzerindeki rekabeti İspanyolları da harekete geçirmiştir. Müstemleke faaliyetlerinin yürütülmesi ve yeni araziler temini için sistemli bir çalışmanın uygulanmaya çalışıldığı dikkat çeker. Fakat bölgede hukukunun zarar gördüğünü düşünen Osmanlı Devleti hemen bu mesele üzerine eğilme ihtiyacı hissetmiştir.

İspanya'nın Afrika'daki arazilerle ilgili faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin yakından takip etmeye çalıştığı başlıklar arasındadır. Muhtemelen İspanya'daki elçinin İstanbul'a gönderdiği bir yazıda İspanyol politikaları etraflıca anlatılır.

---

<sup>134</sup> İ.MTZ (05) 34/1978.

<sup>135</sup> İ.MTZ (05) 34/1978.

<sup>136</sup> MV. 3/46.

Yazıda, Fas Emiri'nin İspanya hükümetiyle iyi ilişkilerinden bahsedilmektedir. İspanya'nın şimdi dikkatini çeken yer Afrika'nın batı sahillerinde Nehrû'z Zeheb'tir. Bu cihette İspanya hükümetinin gayretleri ile kurulan düyun cemiyetleri Araplar tarafından yağma ve talan edilmiştir. Hatta birkaç İspanyol yaralanmış ve hayatlarını kaybetmiştir. Reis-i vükela Mösyö Fovas bu konuda bir nutukta bulunmuştur. Nutkunda henüz layıkıyla keşif olunmamış bir sahilde kabileleri takip etmenin hükümetçe mümkün olduğunu belirtmiştir. Bölgedeki bazı İngiliz ve Alman tüccarlarının ticaretle uğraşan İspanyolları engellemeye çalıştıkları üzerinde de durmuştur. Afrika'da birçok cemaat ve şirketin çalıştığı ve bunların ilhak ve zapta imkân sağladığı üzerinde durulmuştur. Bu maksat için çalışanlar arasında birçok kurum sayılır. Bu şirketlerin maksatları İspanya müstemlekelerinin ahvalini incelemek, hükümeti yeniden fütuhata sevk ve teşvik eylemek, İspanya'nın ziraat ve sanayiini geliştirmektedir. Bu şirketler Kızıldeniz sahillerinde henüz işgal edilmemiş bazı sahillerin zaptını, İspanyol idaresinin tahkimini, Afrika'da Almanya ve Fransa'nın tasallutuna şiddetle muhalefet olunmasını, sahra sahilince İspanyol nüfuzunun artmasını, yirmi seneden beri İspanya ve Fas arasındaki muharebeye son verip mukavelenin icrasına yardımcı olmaktır.<sup>137</sup>

13 Mayıs 1887'de Filipin Adaları'na giden vapurları için bir kömür deposu tesis olunmak üzere İspanya tarafından Somali sahilinde bir küçük körfez satın alındığına dair Ajans Havas telgraflarında haberler yer almıştır. Ayrıca Hudeyde ile Moha arasında yer alan Sokor adlı adanın da satılacağı işitilmiştir. Bunun üzerine İspanya Dışişleri Bakanı ve müsteşarı ile görüşmeler yapılmış ve buna dair bilgiler Madrid Elçiliği'nden İstanbul'a gönderilmiştir. İtalya meclisinde konu ile ilgili yapılan tartışmalar Hariciye Nezareti'ne aktarılmıştır. Edinilen bilgiler devletin üst kademesinde görüşülmüş ve bu işin bir tasavvur olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca İspanya Dışişleri Bakanı da Osmanlı Devleti'nin bölgedeki haklarına zarar gelmeyeceğini vaat etmiştir. Buna rağmen bu işin dikkatlice ele alınması ve muhafazasına dikkat edilmesi istenmiştir. Bu hadise İtalya meclisinde görüşülürken bazı ifadelerde satılacak arazinin İtalya'nın tasarrufu dışındaki araziler olduğunun belirtilmesi yüzünden bir süredir de Kızıldeniz sahillerinin öneminin de artmış olmasından, Kızıldeniz sahillerinde gemiler dolaştırılması ve gerekli görülen yerlere lüzumu kadar asker ve memur yerleştirilmesi de gerekli kararlaştırılmıştır.<sup>138</sup> 5 Ağustos 1887'de Madrid Elçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda, İtalya'nın Aseb arazisinden bir noktayı İspanya gemilerine mahsus bir kömür deposu olarak kullanması için teklif etmiş, İspanya da bunu kabul etmiştir

<sup>137</sup> Y.PRK.TKM. 51/10.

<sup>138</sup> MV. 3/46; 20/71.

şeklinde haber verilmiştir.<sup>139</sup> 6 Ağustos 1887’de konuyla ilgili Sadrazam Kamil Paşa, Hariciye Nezareti’nin tezkeresi ile durumu padişaha bildirmiştir.<sup>140</sup>

İtalya’nın Kızıldeniz üzerine olan faaliyetleri XX. yüzyılın başında tekrar artmıştır. Her ne kadar XIX. yüzyılın sonlarında Afrika sahillerine yerleşmiş ve Eritre’de bir hâkimiyet tesis etmiş ise de bununla yetinmeyerek Yemen ve Arabistan sahilleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Trablusgarb Savaşı’nın başlamasına yakın Yemen taraflarında İmam Yahya ve Seyyid İdris’in Osmanlı Devleti’ni uğraştırmasından yararlanarak bölgeye müdahale etmiştir. Osmanlı Devleti İmam Yahya’yı kontrol altına alsa da Seyyid İdris’in isyanı önlenememiştir. Trablusgarb üzerinden İtalya ile savaş başlayınca işler daha da zor bir hal almıştır.<sup>141</sup> İtalya, 28 Eylül 1911’de Osmanlı Devleti’ne bir ültimatom vermiştir. Ültimatomda Trablusgarb ve Bingazi’yi işgal edeceğini bildirerek bu yerlerin derhal boşaltılması istemiştir. Ertesi gün Osmanlı Devleti İtalya’nın isteklerini reddettiğini belirtince de aynı gün savaş başlamıştır.<sup>142</sup>

Osmanlı Devleti, Trablusgarb Savaşı sırasında İtalya ile Kızıldeniz’de de mücadele etmek durumunda kaldı. İtalyanlar Kızıldeniz’de bir dizi faaliyete girmişlerdi. Akabe’de bir Osmanlı gemisi batırılmıştı. Yine bölgede belli kimselere paralar vererek ahaliyi kışkırtmak istiyorlardı. Cizan’da görevli bir memur vasıtasıyla halkı galeyana getirmek girişimleri de olmuştu. Hatta Hudeyde Mutasarrıflığı’ndan bildirilen haberlerde Yemen mahallesinin bombardıman edildiği bir hamile kadının şehit olduğu ve Şamiye Kalesi’nin de ateşe tutulduğu haber alınıyordu.<sup>143</sup> Ancak İtalya istediği sonucu elde edememişti. İtalyan donanmasının Kızıldeniz’deki ablukası 1912 sonlarına kadar devam etmiştir. Ouchy Antlaşması’nın imzalanmasıyla birlikte İtalya Kızıldeniz ablukasına son verecektir.<sup>144</sup> Osmanlı Devleti ile 18 Ekim 1912’de imzalanan Ouchy Antlaşması, Trablusgarb ile Oniki Ada’ya İtalyan yerleşmesinin önünü açacaktır.<sup>145</sup>

Osmanlı Devleti elinden geldiğince Kızıldeniz sahillerinin muhafazası ve topraklarını elde tutabilmek için uğraşmıştır. Yemen sahillerinin her geçen değer kazandığını görerek gerekli tedbirleri almıştır. Bu sayede Yemen’de Osmanlı varlığı I. Dünya Savaşı’na kadar uzanmıştır. Ancak gerek savaştan önce Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti’nin bölgedeki varlığının altını oyması gerek bölgedeki kabileleri Osmanlı aleyhine kışkırtmaları ve asayiş bozarak

<sup>139</sup> Y.A.HUS. 205/40.

<sup>140</sup> Y.A.HUS. 205/40.

<sup>141</sup> Kurtcephe 1995, s. 131.

<sup>142</sup> Korkmaz, 2013, s. 17; Bacanlı 2013, s. 46.

<sup>143</sup> DH. SYS. 1/75; Kurtcephe 1995, s. 135; Korkmaz, 2013 s. 25.

<sup>144</sup> Kurtcephe 1995 s. 135.

<sup>145</sup> Çelebi 2002, s. 2; Korkmaz, 2013 s. 39.

ticareti kendi ellerine almaları işleri zorlaştırmıştır. Bu yüzden I. Dünya Savaşı'yla bölge üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti son bulmuştur. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin savaşın başlangıcından itibaren Yemen'e gösterdiği ilgi ve bölgeyi Avrupalı güçlere teslim etmemeye özen gösterişi dikkate şayandır.

### **Sonuç**

XIX. yüzyıl başında İngilizler, Hindistan yolunu kontrol altına alma endişesiyle birlikte Arap Yarımadası'nın güneyinde kalan yerel güçlerle iyi ilişkiler tesisine çalışmışlardır. Bu ilişkiler bazen dostluk anlaşmalarıyla bazen silahlı birliklerle tesis edildikten sonra Aden Körfezi'nde ve özellikle Somali sahillerinde bir İngiliz nüfuz alanı ortaya çıkmıştır. İlerleyen süreçte bu yeterli olmamış ve korsanlarla mücadele gerekçesiyle Aden Körfezi'nde ve Kızıldeniz girişinde Sokotra ve Perim gibi birçok ada İngiltere'nin kontrolü altına girmiştir. Bu hadiseler gerçekleşirken Napolyon'un Mısır'a girmesi de İngilizlerin işini kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti hem İngiliz birliklerin yerleşmesinin geçici olduğunu düşündüğü hem de Fransızlara karşı birlikte hareket edilmesinden dolayı duruma pek müdahale etmemiştir. Zaten bu aşamada da İngilizlerin faaliyet yürüttüğü yerler çok önceden doğrudan Osmanlı kontrolünden çıkan Güney Yemen mıntıkasıdır. Bu da Osmanlı Devleti'nin duruma müdahale etmemesinin bir diğer nedenidir. Müdahale edilmediği gibi bu süreç içinde İngilizlerin Aden'de bir kömür istasyonu kurmalarına da müsaade verilmiştir. Ancak zaman içinde hadiseler bu merkezden çıkmış ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanına doğru kaymaya başlamıştır. İngilizlerin ilk eline geçen de Osmanlı toprakları değil; bölge ticareti olmuştur. Ticaretin ele geçirilmesinden sonra da Osmanlı toprakları üzerinde hukukuna uydurularak nüfuz alanları bir bir kurulmuştur.

Bölgede en dikkat çekici gelişme ise Aden'in 1839'da işgalidir. Hâlbuki Aden işgal edildiğinde gerek yerleşim büyüklüğü gerekse de içinde yaşayan nüfus bakımından son derece küçük ve elverişsiz bir sahil kasabasıydı. Ancak zaman içinde bir İngiliz üssü haline geldi. İngilizler bu işgali oldukça kritik bir zaman diliminde yaptılar. Her ne kadar küçük bir sahil kasabası olsa da Osmanlı Devleti ve onun bölgedeki yetkilileri şehrin stratejik öneminin farkındaydılar ve bu duruma razı olmaları pek mümkün değildi. Fakat Mısır Meselesi'nin en kritik aşamasında ve Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği bir zamanda işgalin gerçekleşmesi Osmanlı Devleti'nin başından elini kolunu bağılıyordu. Üstelik işgalden bir yıl önce imzalan 1838 Balta Limanı Antlaşması da Osmanlı Devleti'nin hareketini kısıtlayan bir başka nedendi. Bu etkenler İngilizlerin Aden'i sorunsuz bir şekilde ele geçirmesini ve zaman içinde yerleşmesini sağladı. Tek uğraşılması gereken bölgedeki birkaç yerel sultanı ve onlar da işgalden kısa süre sonra İngilizlerle anlaşmayı tercih ettiler.

Yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen Osmanlı Devleti, Kızıldeniz sahillerinin muhafazası için yoğun gayret sarf etti. XIX. yüzyıl içinde nispeten güç kazandığı zamanlarda Kızıldeniz'deki sahillerinin muhafazası için askeri tedbirler aldı. Hatta 1870'li yıllarda Yemen'de giderek zayıflayan otoritesini tekrar geri kazandı ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bölgede kalmayı başardı. Ne var ki bölgede mücadele edilen tek güç İngilizler değildi. İngilizler dışında Fransızlar, İtalyanlar ve İspanyollar gibi kuvvetler de bölgede nüfuz alanı kurmaya çalıştı. Bunlara karşı Osmanlı Devleti kimi zaman denge siyaseti izleyerek kimi zaman da diplomatik bir mücadele örneği sergileyerek kendini gösterdi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dikkat çeken bir diğer hadise ise Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte Kızıldeniz sahillerinin önem kazanmasıdır. Kanalla birlikte hem Uzakdoğu'da sömürgeleri ve menfaatleri bulunan devletler hem de Kızıldeniz sahillerine bölgenin içlerinden gelen ticaret akmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu büyük ticaret gelirlerinden istifade etmek isteyen bütün devletler hem Osmanlı Devleti'yle uğraşmışlar hem de kendi aralarında rekabete girişmişlerdir. Görünüşte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı gösteriliyor olsa da gerçekte buna pek riayet edilmemiştir. Hatta nüfuz alanlarında yaşayan milletlerin geri kalışını Osmanlı Devleti'yle ilişkilendirerek kendi hâkimiyetlerini sağlamlaştırmaya çalışmışlardır. Durumun ve gelişmelerin farkında olan Osmanlı Devleti gücünün yettiği nispete bu gelişmelere karşı durmuştur ve imparatorluğu felakete götüren I. Dünya Savaşı'na kadar bölgedeki en önemli aktörlerden biri olmayı başarmıştır.

## KAYNAKLAR

### 1. Arşiv Belgeleri

#### a. Osmanlı Arşivleri

A.AMD. 1/40; 1/72; 1/175;

A.MKT.MHM. 570/12; 570/17; 578/2;

A.MKT.UM. 261/25; 268/42;

DH.MKT. 1351/18; 1482/100; 2224/124; 2312/57;

HAT 277/16334; 345/19675; HAT 955/4097/B; HAT 1171/46316; HAT 1290/50066; HAT 1290/50076;

HR.SYS. 105/4;

HRT. 476/00001;

İ.HR. 139/7211; 337/21804;

İ.MMS. 79/3439;

İ.MTZ (05) 34/1978;

MV. 20/71.

Y.EE. 51/47;

Y.A.HUS. 176/25; 180/113; 180/124; 181/12; 181/32; 181/41; 181/48; 181/ 62; 203/50; 205/40; 216/36; 217/71; 291/44;

Y.MTV. 231/49;

Y.PRK.ASK. 17/12;

Y.PRK.TKM. 51/10;

#### b. İngiliz Arşivleri

ADM. 344/1190;

CO. 1047/11;

FO. 78/1156; 78/2170; 97/411; 925/2003; FO 925/2018; 925/2229; 925/2921;

MPK. 1/29;

PRO. 30/22719; 30/22/25; 30/22/53;

### 2. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Ahmed Lütfi Efendi Ahmed Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XIII, Yay. Haz. Münir Aktepe, TTK Basımevi, Ankara 1990
- Ahmet Raşit Paşa 2013 Ahmet Raşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, Cilt I-II, Yay. Haz. Sadettin Baştürk, Tashan Kitap Yayınları, Ankara.
- Akalın 2011 *Süveyş Kanalı Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi (1854-1882)*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.
- Bacanlı 2013 Hakan Bacanlı, "1911-1912 Osmanlı-İtalyan Savaşı ve Örikağasızade Hasan Sırrı'nın Hukuk-ı Düvel Nokta-i Nazarından Osmanlı-İtalya Muharebesi Adlı Eseri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 21, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

*Durmuş Akalın*

- Bilge 1989 Bilge Mustafa L., “Aden”, *D.İ.A.*, Cilt 1, İstanbul.
- Bujra 1970 A.S. Bujra, “Urban Elites and Colonialism: The Nationalist Elites of Aden and South Arabia”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 6, No. 2, Taylor&Francis.
- Çelebi 2002 Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Darkot 1997 Besim Darkot, “Aden”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, M.E.B., Eskişehir.
- Darkot 1997 Besim Darkot, “Kızıldeniz”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, M.E.B., Eskişehir.
- East India Com. 1866 East India Communications, *Reports From The Commitees*, Vol. IX, London.
- Emecen 2002 Feridun Emecen, “Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti”, *Türkler*, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara.
- Fisher ve Ochsenwald 1990 Sidney Nettleton Fisher ve William Ochsenwald, *The Middle East A History*, McGraw-Hill Publishing Company, New York.
- Frankl 1990 P.J.L. Frankl, “Robert Finlay’s Description of Sana in 1238-1239/1823”, *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, Vol. 17, No. 1, Taylor&Francis.
- Gavin 1975 R. J. Gavin, *Aden Under British Rule 1839-1967*, C. Hurst & Company, London.
- Gencer 2001 Ali İhsan Gencer, *Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu (1789-1867)*, TTK Basımevi, Ankara.
- Goffman 2004 Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Güner 2013 Selda Güner, *Osmanlı Arabistanı’nda Kıyam ve Tenkil Vehhâbî-Suûdîler (1744-1819)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Hiro 2003 Dilip Hiro, *The Essential Middle East*, Caroll and Grof Publishers, New York.
- Hourani 1991 Albert Hourani, *A History of The Arab Peoples*, Faber and Faber, London.
- [http://adencollege.net/html/body\\_aden\\_history.html](http://adencollege.net/html/body_aden_history.html).
- Ingrams 1938 W.H. Ingrams, “The Exploration of the Aden Protectorate”, *Geographical Review*, Vol. 28, No. 4, American Geographical Society.
- Ireland 1901 Alleyne Ireland, “The Victorian Era of British Expansion: II. The Colonies and India”, *The North American Review*, Vol. 172, No. 534, University of Northern Iowa.



*Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler*

- Ivanov 2013 Nikolay Ivanov, *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574*, TTK Basımevi, Ankara.
- Jakob 1932 Harold Jakob, "The Kingdom of the Yemen: Its Place in the Comity of Nations", *Transactions of The Grotius Society*, Vol. 18, Cambridge University Press.
- Karal 1999 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, TTK Basımevi, Ankara.
- Kavas 2001 Ahmet Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliğiyle Münasebetleri ve Hristiyan Habeşistan (Etiyopya) İmparatorluğu ile Yakınlaşmasına Etkisi", *Pax Ottomana*, Ed. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye, Ankara.
- Kour 1981 Z.H. Kour, *The History of Aden 1839-72*, Frank Cass, London.
- Korkmaz 2013 Mehmet Korkmaz, "Kızıldeniz'de Rekabet: 1911-1912 Trablusgarb Harbi Sırasında Kızıldeniz'de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 21, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Kurşun 1992 Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- Kurtcephe 1995 İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Basımevi, Ankara.
- Kütükoğlu 1974 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Lesseps 1855 Ferdinand De Lesseps, *The Isthmus of Suez Question*, Longman, Brown, Green, London.
- Lesseps 1876 Ferdinand De Lesseps, *The Suez Canal*, Trans.: N. D'anvers, Henry S. King and Co., London.
- Norris ve Penhey 1955 H.T. Norris ve F.W. Penhey, "The Historical Development of Aden's Defences", *The Geographical Journal*, Vol. 121, No. 1, The Royal Geographical Society.
- Orhonlu 1996 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, TTK Basımevi, Ankara.
- Özbaran 2013 Salih Özbaran, *Umman'da Kapaşan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Robbins 1939 Robert R. Robbins, "The Legal Status of Aden Colony and the Aden Protectorate", *The American Journal of International Law*, Vol. 33, No. 4, American Society of International Law.
- Saint-Hilaire 1857 Barthelemy Saint-Hilaire, *Egypt and The Great Suez Canal*, Richard Bentley, New Burlington Street, London.
- Sarıyıldız 1996 Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, TTK Basımevi, Ankara.

*Durmuş Akalın*

- Searight 1997 Sarah Searight, "A Waghorn Letter Book for 1840", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. 7, No., 2, Cambridge University Press.
- Shaw 1859 Norton Shaw, *Proceedings of The Royal Geographical Society of London*, Vol.III., Whitehall Place, London.
- Sırma 2008 İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı 1988 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara.
- Waterfield 1968 Gordon Waterfield, *Sultans of Aden*, John Murray, London.
- Yavuz 2003 Hulusi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi*, Cilt 1, TTK Basımevi, Ankara.

Durmuş Akalın

تقدم المحشمه  
مشادیه ای که از ماده برآز صفت گشت باضم م برزله و فزله  
جو اید کلاور

مخاطبه سعادت مکرمه برادر اعظم سلطان افندی حضرتی  
موجاهد معین انگلستان قونسل بن امای عدم کایتبه تکمیر ایش و قونسل مکرمه فیته ایش و هندو قلم انگلستان جناب دولتمند و کایت  
تخصی و مجرداً قونسل افاقیه بیجهت موجای بر قیدان کنتریش و امام مشادیه قونسل و در قیودانی طرف ایدیکه نیاز جناب معین معین کایت  
مختم موجاهدینه بر طاق سفایر اید عکراسال ایش اولدینی عکراهی باشا اولدیکه معلوی اولدیکه شایسته حرم و احتیاطه رعایه  
بن مجازون یکدی بنسبیلت قرد عبادن عسکری ترتیب و ابو عیش طرفدینه تنزیق و بر قلع سکرده دخی تعیین ایدیکه وسفایر قرد قونسل  
موجاهد سطر صورتدی تعیین ایدریسه قرد عبادن ایدیکه خیره مترقب اولدینی تکمیر و انا ایدیکه کیفیت بوزن ایدیکه ایدیکه ایدیکه  
خاکبای حضرت صنادیقنا هجر عرض انها ایدیکه باشا موجاهد اولدیکه مضره دود ایدین مکتوبدینه نظر حوالی مذکوره عبادن و سکرده  
ادسایله کتفا ایتیم: موجود معین اولدین باده و سوری ایدیکه دخی بالقص حرکت ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه  
طیب حوالینه عزیمت و اختلاس خبر و استفهام حال ایدیکه متعاده امام حضرتی طرف بشقه و موجاهد قیدان معین طرف بشقه معین  
و ادم ارسال ایدیکه بر برای اولدین بود ایدیکه اولدین قردن دیکه بر خیر لاور ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه  
چون کیک امینته ماه صفرک ایدیکه تاریخچه حیدر دود ارسال ایدیکه مکتوبین موجای کلشن اولدین انگلستان سفینه معین ایدیکه  
ارام اوزده اولدینی و و اسفند بشقه سفینه کدی مسطور و مجرد ایدیکه امین معین بر قلع عیضیه اشعار ایدیکه سفینه مذکوره  
سنگ سفینه ایدیکه قومانانک و مجرد اوزده خبر انتظار ایدیکه دود اسفند دیکه سفینه کماسته نظر طائفه مقرر بقایا اولدین  
بالاستیلد بر لوقه جمعی و و فزله ایدیکه اوزده معر و ماوی ایدیکه ایش اولدین خاتم کلاور ایدیکه ایدیکه سفینه خبری و مجرد اوزده  
بوزن ایدیکه کتوره ایدیکه بر کل تخصیص ایدیکه مطالعات کن عبادت اولدینی خاطر کلاور ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه  
طرز و دود معین معین انگلستان قونسل ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه ایدیکه  
و ایدیکه ایدیکه دولت عیضه چاپسنگ مامون ایدیکه انگلستان اولدیکه موجاهدینه بر عکراسالک بین الدولتین بر دوت بادی اولدین  
صورتدی بر برای کویور زمینده ایدیکه ایدیکه ایدیکه قونسل و سوری صورت مجلس سفینه قیدانته قیر ایش اولدینی معین  
اولدینکن بشقه ملک بین دولت عیضه ایدیکه ایدیکه حکم و چاپسنگ اولدینی مجزوی اولدینکن نظر سایه هایدن شاهانده دخی  
مذکوره ملک ایدیکه ایشله و کلی معاده بر قونسل افاقیه خاتونک بر طرف اوسی کلکل ایدیکه باب عالی ایدیکه ایدیکه ایدیکه  
تجدید بشقه بادی اولدینی و بوزن سکره دخی هرته کونه خیر لاور ایدیکه اشعار اولدینی بر قونسل معین سعادتدی بود لوق  
بر وجه هر صرفت بوددی طول خالصانه دود



HAT 345 / 19675



*Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler*

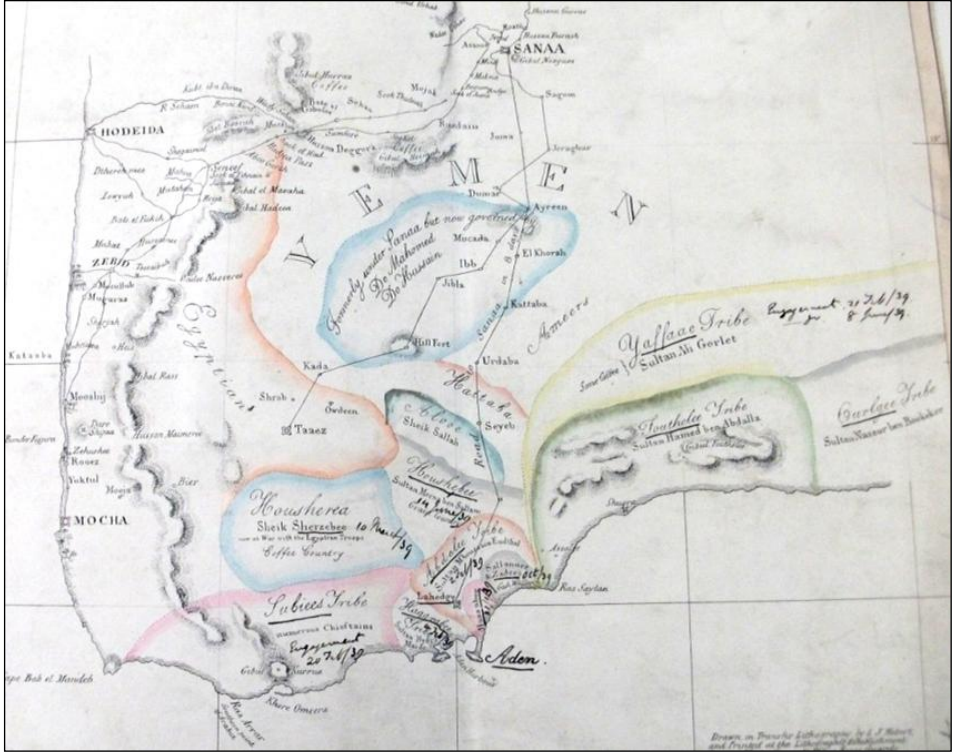
Ek 3 ve 4 Sultan Ali Muhsin bin Fadl ve Kaptan Stafford Bettesworth Haines.



Ek 5



Ek 6



Ek 7: Aden Şehri ve Limanı.





Ek 8 (Başbakanlık Osmanlı Daire Başkanlığı (BOA).



